
Ami elválaszt — ami összeköt

„Érted haragszom, nem ellened.”
(József Attila)

Egyházunk és hazánk súlyos meghasonlással küzd. A történelmi változások ellenére fásultságot, rosszkedvet és gyanakvást tapasztalunk a társadalomban. Régi ellentétek éleződnek ki és újak keletkeznek, s vádaskodások, néha mérgező indulatok hullámaint keltik. Fokozódik a megosztottság. Lehet ennek gyökereit a közelmúltban vagy akár a régmúltban keresni, s másokat okolni érte, fontosabbnak tartjuk azonban, hogy kísérletet tegyünk meghaladására.

Gazdasági életünk nehézségeivel kapcsolatban naponta hallható, hogy az ország föl-emelkedése elképzelhetetlen erkölcsi-emberi újjászületés nélkül. E téren azonban alighanem a helyes kérdések sincsenek megfogalmazva. Annyi azonban bizonyos, hogy ha a lelkeket tovább mérgezi a kicsinyhitűségből fakadó szorongás, ha tovább folytatódik az ellenségképek gyártása, ha félelmünket gyűlölettel palástoljuk, ha nem vagyunk képesek egymással összefogva építeni egyházat, nemzetet és hazát, akkor aligha juthatunk előre.

Képzletbeli karácsonyi asztalunkhoz hívtuk a magyar szellemi élet jeles képviselőit, hogy választ kapjunk néhány kérdésre.

1. Hogyan látja a keresztények és a nem-hívók viszonyát a mai magyar társadalomban? Hogyan illeszkedhet bele az egyház egy pluralista társadalomba? Mit adhat a demokráciának, és mit várhat tőle?

2. Hogyan látja a katolikusok és a többi hívók (keresztények és másvallásúak) kapcsolatának kényes pontjait? Mit ajánl gyógyszerül?

3. Miben látja a katolikus egyház megosztottságának főbb jellemzőit és okait? Merre látja a kiutat?

Budapest, 1991 szeptemberében

A VIGILIA SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA

ESTERHÁZY PÉTER

Önarckép

Minden baj forrása az önismeret hiánya, hiányossága. Az egyház — én, te — ugyanúgy nem akar (tud, mer) szembenézni az elmúlt negyven évvel, ahogy senki sem. Valóban nem kellemes foglalatosság. Ezért inkább fölstillizáljuk magunkat szenvedőkké, és leszünk rögtön diadalmasak — mint akinek eljött az ideje. De nem jött el az időnk, nem tudtuk elérni, hogy eljőjön az időnk, még a közelében sem vagyunk, hogy eljőjön az időnk, sőt; a mi időnk tudniillik a megbékélés, a kiengesztelődés és a szeretet ideje, most pedig a gyanakvás, rágalmozás, a magány és a gyűlölködés ideje van. Ezen az egyház egy leheletnyit sem tudott változtatni, semmiben nem tudtunk jó példát mutatni, semmiben, még abban sem, hogy ezt beismerjük. Még elvetélt kísérleteket sem tudunk fölmutatni. Nem jutott semmi az eszünkbe, se külön-külön, se együtt nem voltunk (eddig) képesek a „bravúrra, mely kötelező”. Olyanok vagyunk, mint egy jól működő KISZ-alapszervezet vagy üzemi négszög.

Egyetlen igazságunk van

Három kérdésre szeretnék válaszolni, melyeket feltettek nekem, melyek életünk igen érzékeny és fájdalmas pontjait érintik. Ismételten feltettem magamnak ezeket a kérdéseket és közben figyeltem magam, hogyan reagálok rájuk? Egyszer aztán megfogalmazódtak bennem a válaszok, a fájdalom megszülte a kérdésekre a válaszokat.

Hogyan látom a keresztények és a nem hívők viszonyát?

Mint lelkipásztort érintett meg a kérdés. Istenem, mi lesz azokkal a hitetlenekkel, nem hívőkkel, a hit nélküliekkel, akik környezetemben vannak, akik valamiképpen hozzám tartoznak, akik közül némelyeket becülök és szeretek? Vajon segíthetek-e azoknak a hitetleneknek, akikkel a sors összehozott? Érzem, rám nehezedik üdvösségük terhe. Tudom, a hit nem saját teljesítményünk, erőfeszítéseink eredménye, nem szociális munka produktuma. De azt is tudom, hogy életünk gyökerei mélyre fúródnak, és valahol a mélységben összefonódnak, titokzatosan összetartoznak. Az én hitem pedig élet és öröm, amelyről tanúságot kell tennem. Körülöttem pedig nyitott és zárt lelkek élnek. Vajon a hitemből fakadó élet és öröm kitárul-e a nyitott lelkek felé? Amennyire intézményes a keresztény hit, annyira személyes is. Aztán még arról is meg vagyok győződve, hogy elképzelhetetlenül szépen összefügg Isten igazságossága és irgalma. Olyan személyes adomány a keresztény hit, melyet mennyei Atyánk mindenkinek kioszt és mindenki számára lehetővé tesz. Az üdvösség ígérete mindenkinek szól. Isten irgalma ott is tud hatni, ahol az ember kénytelen gyengeségére és tehetetlenségére ráébredni. Már azt is sejtem, hogy én hiába kopogtatok olyan szívek ajtaján, ahová Urunk ismeretlenül és névtelenül már bekopogtatott, talán már be is költözött. Jó az, ha kívülről is felhangzik Isten Szava, feltűnik az üdvözítő szeretet egy-egy gesztusa, de az isteni kegyelem igazán belülről érinti meg az embert, és ezt Isten maga végzi el mindenkiben. Isten felhasználhat engem a külső megérintésben. Igen, ha áldozatot hozok másokért. És ha a külső érintés, a szó, a beszéd hatástalannak tűnik, akkor segít a beszédes hallgatás, az egyszerű, szótalán, csendes együttlét, az egymásért létezés, a példa, az Istenhez forduló szó és magatartás, az ima. Ilyenkor már Isten türelmét képviseljük a hitetlenek között. Keresztény vagyok, sugározok feléd, te pedig néma maradtál? Isten minden gyermekét szeretettel hívja, várja és elviseli. Isten az ő kegyelmét mindenki szívébe belerejtette. Segítek-e a kegyelem felébresztésében?

Es ha emberileg úgy tűnik, hogy Isten játszámja elveszett, mert üzenetünk, gesztusunk eredménytelen lett, akkor bízom Isten irgalmában. Üdvösségünket Istennek köszönhetjük. Istennek az is lehetséges, ami nekünk embereknek lehetetlen. Urunk Jézus a főparancsolatban összekötött bennünket önmagával és felebarátainkkal. Közös a sorsunk, de ebben a közös sorsban Jézus is benne van. Ha majd elcsitulnak hangos és eleven ellentmondásaink, akkor kiderül az igazság és a szeretet ereje. Most az ellentmondás bennem türelmet és felelősséget táplál. Ha szívünket már átszúrta a hitelenség tövise, akkor már arra gondolhatunk, akinek szívét keresztültszúrták, ahonnan az üdvösség folyama kiáradt. És azok szúrták keresztül Jézus Szívét, akiket szeretett.

Hogyan látom a katolikusok és a többi hívők kapcsolatának kényes pontjait? Tapasztalatom van arról, hogy az élet minden területén a szétvált testvérek között testvéri érintkezés van, ami lehetővé teszi az emberi és vallásos értékek kölcsönös kicserélődését; a sérelmek kiengesztelődését, a testvéri közösséget. Ha negatív szempontból nézem a kényes pontokat, akkor az idegenség és az ellenségeskedés érzése megborzongat. A keresztény hitet másképpen megfogalmazó ember idegen és ellenség lesz. Ha pozitív beállításban nézem a másként hívő, hitüket másként megfogalmazó embereket, akkor mindegyik értéket képvisel, amely valamiképpen egy egész töredéke és része. Vagy talán titokban felülke-rekedik bennem az az érzés, hogy jó lenne, ha ezek az értékek valamilyen defektjük miatt tönkre mennének? Krisztusnak csak egy egyháza van. Elemibb erejű az emberiség összetartozása. Erre utaló értékek minden hívő meggyőződésében fellelhetők. Igen hosszú és közös történelmünk van, bármikor visszapillantunk és visszanyúlhatunk közös értékeinkre és közös alapunkra. Ha tényleg komolyan értékelem a szabadságot és a türelmet, akkor bármikor és bármilyen területen kapcsolatot létesíthetek a másikkal, a rész-egyházakkal, kicserélhetjük kölcsönösen megérlelt és megőrzött lelki-kegyelmi javainkat. Tanulhatunk egymástól, adhatunk egymásnak és kaphatunk egymástól. Alapvető, közös történelmi örökségünk lehetővé teszi a rész-értékek kicserélődését. Közösen fordulhatunk mennyei Atyánkhoz, közösen hallgathatjuk Isten Szavát.

A testvéri kicserélődés felfrissít és gazdagít, a kiengesztelődés felemel. Mindenki megmaradhat annak, amivé lett, ha őszintén Isten felé fordulva lett azzá, amivé lett. Mindenki Krisztushoz tartozik aki valóban feléje fordult, és elfogadta követelményeit. Ha a középpont felé fordulunk, akkor meglepődve vesszük észre, hogy attól kapta mindenki értékeit. Csak az a kérdés, hogyan sáfárkodtunk a kapott és megőrzött javakkal. Mindenki viseli saját felelősségét. Ki merem-e mondani a másiknak; jó, hogy vagy, hogy más vagy, és általában én is több, gazdagabb vagyok. Önmagam azonosságát tisztábban látom általam. Új azonosságra tehetek szert a testvéri érintkezések és kicserélődések által. Kiengesztelődött, megtisztult különbözőségeink, testvéri kicserélődéseink intenzívebb kataliticitás kifejezői lehetnek. És ha ilyen értelemben egyre növekedik a kicserélődés, akkor egyre hitelesebb lesz az egység a különbözőségben, egyre konkrétábbá válik Krisztus Urunk egyetlen egyháza. Elvégre is, keresztény hitem nem elvont tanokra irányul, hanem életre, nyitottságra és hűségre; minden rész-egyház legyen az, aminek legbensőbb magva szerint lennie kellene, maradjon hűséges saját krisztusi igazságához, akkor tényleg egymás felé fordulhatunk. Ezt a kiengesztelődést nem viták, értelmi belátások fogják létrehozni, hanem a hit ereje. Fel kellene ismernünk, hogy amik vagyunk, amivé lettünk, az tulajdonképpen közös keresztény hitünk egyik lehetséges változata. Igen nagy baj származna abból, ha a másik kárára akarnám érvényesíteni hitemet. Mi lenne, ha a töredékeket sikerülne visszahelyezni eredeti egységükbe? Hitünk eredeti szépsége és ereje így felragyoghatna.

Miben látom a katolikus egyház megosztottságának okát?

Talán ez a legfájóbb és legvalóságosabb kérdés. Saját bajainkat, sebeinket feltárni és orvosolni. Mi a legsúlyosabb kérdésünk? Nem vagyunk, illetve nem látszunk igazán azoknak, aminek mondjuk magunkat. Meggyöngült a hitünk, langyos vagy kihűlő a hitünk. Pedig azt mondjuk, hogy egészen közel vagyunk Urunkhoz, teljes akaratát felfogtuk és értjük. Miért van ez így? Talán azért, mert a mai általános szellemi légkörben megrendültek hitünk természetes alapjai?

Nem hiszünk abban, hogy a szeretet, a becsület a legnagyobb erő minden ellenkező látszat ellenére? Elhomályosult az a tiszta belátásunk, hogy katolikus hitem és értelmem tiszta okfejtése, a rendezett és a normális élet egybecseng. Homályba borult a hit értelmes, biztos, szilárd és átlátható evidenciája és mértéke a gyakorlati tennivalók sokasága és zűrzavara között. Éles választóvonal húzódik az ember tényleges és a hit világa között. Életünk gyakorlata emiatt nem illeszkedik hitünk gyakorlatához. Olyan nehéz egyidejűleg és egyértelműen embernek és katolikusnak lenni, mert annyira bonyolult és gyakorlatias lett a világ, és ezt a gyakorlatot már nem a hit alakítja. Megvalljuk alapvető transzcendenciánkat, de nem szerinte élünk. Tragikomikus helyzetek adódnak abból, hogy állítva tagadjuk és tagadva is állítjuk hitünket. Talán beszélünk hitünkről, ami valójában nincs, és nem beszélünk hitünk gyökereiről, ami talán még megvan bennünk. Nem vesszük komolyan azt, ami számunkra a legkomolyabb, pedig csak kartávolságra van tőlünk. Minél mélyebbre nézek, annál nagyobbaknak látszanak a veszélyek, de annál világosabban látom a szabadító igazságot.

Csak egyetlen lényeges igazságunk van: Jézus Krisztus, az Isten Fia a mi Megváltónk! Ha ezt belátom, és ennek erejét szétsugározom magamban és környezetemben, akkor helyreállhat a megbillent egyensúly, visszalendül a pályájáról kibillent világ a saját eredeti pályájára. Eleven összeköttetés kellene a központ és a periféria között, a szívből kiáradó és kilüktető vérnek mindenhová el kellene jutnia, hogy elevenség és élet legyen mindenütt. Hogy Krisztusban mindent újra egybefoglaljak, ahhoz erőfeszítésre, átgondolt, egységes lelkiéletre és meggyőződésre van szükség. Tiszta látás és erős akarat kell ahhoz, hogy a legkisebb dologban is meglássam annak végtelen jelentőségét. Azon múlik, hogy legyőzzük ernyesztő bajainkat és életerőssé tegyük hitünket, hogy újra központi meggyőződés lesz az, hogy véges, esendő életemnek végtelen jelentősége van, és hogy minden tökéletlenségem ellenére a legértelmesebb dolog a tökéletességre törekedni. Ekkor hitem központjából irányítom életem. Ha hisszük, hogy Urunk Jézus él köztünk és bennünk, az ő végtelen isteni szeretete átjárja szívünket és elménket, akkor talán a keresztények alapvető állítása és törekvése nemcsak paradox állítás, hanem az Isten és az ember közös, megfoghatatlan, de valóságos titka.

GÁL FERENC

Válság vagy ál-válság?

Az élet egyéni és társadalmi vonatkozásban sokkal bonyolultabb, mint hogy irodalmi műfajokkal vagy filozófiai és szociológiai fogalmakkal ki lehetne fejezni. Ezért ha a mai magyar közélet bajairól és reményeiről van szó, akkor ahhoz csak szerényen hozzászólhatunk, elmondhatjuk egyéni meglátásainkat, de többre nem vállalkozhatunk. Mindenki a saját világnézeti, politikai vagy vallási meggyőződése szerint mond ítéletet, s akárhogy igyekeznek, nem kerül el az egyoldalúság veszélyét. Az ötvenes években Lukács György *Az ész trónfosztása* című könyvében az irracionális csúcsonosodását látta a hitlerizmusban, s ennek megfelelően az értelem fölényét a marxizmusnak tulajdonította. Gondolom, hogy a legtöbb ember ma óvatosabban ítélkezik.

Társadalmunkat illetően legtöbbször az a megállapítás hangzik el, hogy „válságban” vagyunk. De a válság is olyan szó, amelynek az értelmét meg kell magyarázni, és amit lehet egyes emberekre, helyzetekre, intézményekre vonatkoztatni, de sohasem beszélhetünk általános válságról. Már csak azért sem, mert nincs olyan rossz helyzet, amiből valakinek haszna ne volna. Sőt azt is meg lehet kérdezni, hogy aki válságról beszél, nem a maga feltűnését keresi-e, és nem másokat akar-e megbélyegezni a felelősség terhével. Különbösen is valahol és valakinél mindig van válság, van olyan szorult helyzet, amiből nehéz kiutat találni, hiszen nincs olyan ember és közösség, akinek és aminek minden sikerülne. Ahol meg baj van, ott az emberek szeretik egymást okolni, ott bűnbakot keresnek, összevesznek és a régi mellé új bajokat csinálnak. A sajtó és a hírszolgálat pedig kötelességének érzi, hogy bizonyos dolgokat újra meg újra tálaljon, kisarkítsa vagy akár felnagyítsa. Ma már nyugodtan beszélhetünk gépesített közvéleményről.

Ennek megfelelően mindenféle orvoslás-keresés nehezebb lett. A század elején egy alkalommal az amerikai ex-elnök, Theodore Roosevelt találkozott Ferenc Józseffel, és megkérdezte tőle, hogy korunkban mi a feladata neki, mint uralkodónak. „Hogy a népet megvédjem a politikusoktól” — volt a válasz (*Osztrák-Magyar Monarchia* 103. o.). Ma más időket élünk, de talán lehet úgy fogalmazni, hogy most a népnek magát kell megvédelmeznie, nemcsak a politikusoktól, hanem a hatalmi tényezők sorozatától: a sajtótól, a hírközlő eszközöktől, a bürokráciától és a gazdasági élet útvesztőitől. Nyugodtan hozzávehetjük még azt is, hogy az elmúlt évtizedek sokrétű örökségétől. Tudomásul kell venni, hogy az emberek nehezebben változnak meg, mint a politikai helyzetek. Akik szerették a hatalmat, azok ma is szeretnék; akik vallástalanok vagy a vallás ellenségei voltak, lelkük mélyén ma is azok; akik az osztályharcot hirdették, azok ma sem lesznek a felebaráti szeretet hősei.

Politikusokra szükség van, sajtóra is, adminisztrációra is, hiszen a társadalmi szervezethez mindezt megköveteli, csak annak nem szabad elhomályosulnia, hogy mindezek a nemzet egészségének a javáért vannak, vagy azért kellene lenniük. Itt két nemzedék nőtt fel olyan környezetben, ahol a párt és az állami intézmények kizárólagos jogokat élveztek, és csak nekik lehetett igazuk. Lélektanilag ezt a beállítottságot nem lehet néhány hónap alatt levetni. Főleg ott nem, ahol az emberek számára hiányzik az igazságosság és a szeretet isteni mértéke. Ezzel magyarázható, hogy annyian félnek a vallásos neveléstől, az egyházi iskoláktól, a „keresztény kurzustól”. Pedig mindenki meggyőződhet róla, hogy a vallások nagyobb békében élnek egymás mellett, mint a politikai pártok, és a hangnemből is más színezetű.

Mindent egybevetve, természetesnek tartom, hogy betegek vagyunk, illetve lábadozunk. Az is természetes, hogy minél hamarabb szeretnénk meggyógyulni. Régi hagyomány az, hogy ilyenkor a legtöbben az ország vezetését szidják, s ha a szólásszabadság új adomány, akkor azzal igyekeznek is élni. Ettől azonban még nem gyógyulunk meg. Tárnyilagossá tehet bennünket az a tény, hogy hasonló nehézségekkel küzdenek mindazok az országok, amelyek kiábrándultak a marxizmusból, sőt a legtöbben még nagyobbak a nehézségek. Arra tehát fel kell készülni, hogy Európa keleti felének évekre lesz szüksége, amíg szert tud tenni valamilyen anyagi és szellemi egyensúlyra. Viszont azzal is tisztában kell lenni, hogy a megoldást senki nem hozza nekünk ajándékba. A külső segítségnek is csak akkor van foganatja, ha mi magunk beépítjük azt a nemzet éle-

tébe. Ebből a szempontból érdekes eszmefuttatást közöl a német közíró, Joachim Fest, *A szertefoszlott álom* című nemrég megjelent könyvében (Der zerstörte Traum, 1991). Századunkat az Utópiának, az álom országának kergetése jellemezte. A múlt századból örökségül kaptuk azt a felfogást, hogy a természettudomány és a technika haladása minden problémát megold, főleg akkor, ha együttjár a liberalizmussal. Más módszerrel ugyan, de földi paradicsomot ígért a marxizmus és a hitlerizmus is: az előbbi elsősorban a munkásságnak, az utóbbi a kiváltságos fajnak. Ha hiszünk az ideológiában és engedelmessé válunk a hatalomnak, akkor minden az önkünkbe hull. A történelem keserűen igazolta, hogy az életet nem lehet így leegyszerűsíteni. Földi paradicsom nincs és nem is lesz, arról maga a bűnnel terhelt ember gondoskodik. Ennek ellenére mindig vannak, akik ilyet várnak és ilyet ígérnek. Az álmokról nehéz lemondani.

Mint teológus tudom, hogy a teológiából is lehet ideológiát csinálni, mint ahogy azt megtette a dél-amerikai „felszabadítás teológiájának” néhány képviselője. Az igazságtalanság, a szegénység és az elmaradottság ellen minden erővel küzdeni kell, de közben nem szabad megfeledkezni arról, hogy az embernek örök célja is van, s az erkölcsi rendet a pozitív isteni kinyilatkoztatás határozza meg, nem a mi földi szükségletünk. Ha tehát ezek alapján hozzá akarok szólni „egyházunk és hazánk súlyos belső meghasonlásához”, akkor az első megjegyzésem csak ez lehet: örülök, hogy az átélt évtizedek után csak ennyi meghasonlás van közöttünk, és csak ennyi nehézséget kell leküzdenünk. Ahogy a környező országok példája mutatja, lehetnének nehezebb helyzetben is. Aki ezt könnyebbülten megállapítja, annak keresnie kell az okokat is. Azok között pedig rá kell mutatnia a magyar nép jóérzésére és a vezetők igyekezetére. Ahol emberek vannak, ott ugyan lehetne mindent jobban is csinálni, de azért a jót észre kell venni. Az már közhely lett, hogy az állami életet tekintve külföldön sokkal jobb a hírünk és a vezetők nagyobb elismerést kapnak, mint itthon, tehát nem lehet minden olyan sötét, mint sok bíráló látni véli. Egyházi tekintetben pedig a nyáron bemutattuk az erőpróbát. Megrendeztük a pápalátogatást olyan fejelemzetten és előkelően, hogy díszére vált volna bármelyik szabad nyugati országnak. Amellett a katolikus tömegek nem valami bemutatót láttak benne, hanem igazi vallási élményt. A papság sorai kétségtelenül megritkultak, de annak ellenére a legtöbben emberfeletti munkát fejtenek ki, amikor négy-öt helyen végeznek hitoktatást és egyéb lelkipásztori munkát. Külön utakon csak azok járnak, akik az igazi egyházi munkában nem akarnak részt venni, és a természetükben van a hangoskodás. A magyar egyház egészét tekintve ezek annyira peremjelenségek, és annyira egyéni indíttatásokból fakadnak, hogy inkább sajnálni lehet őket, semmint komolyan venni.

Magamtól nem szoktam sem reformtervekkel, sem nagy meglátásokkal előállni. Ha kérdeznak, megmondom a véleményemet. A mai feladatokhoz is csak azt tudom mondani, hogy mind állami, mind egyházi vonalon vannak, akik látják a tennivalókat, akikben van keresztény igazságérzet és önzetlenség, s vannak olyanok is, akik tudnak áldozatos életükkel példát mutatni. Ezek mögé kell állni, őket segíteni, s akkor egyre közelebb jutunk az egységhez, a megértéshez és az anyagi boldoguláshoz is.

Állandó párbeszédben

1./ A magyar társadalom — szekularizáción átment társadalom. Nem mondhatjuk, hogy napjainkban vár tisztázásra a keresztények és a nemhívók viszonya. Különválásuk végeredményben már a XIX. század folyamán végbement, és a XIX. század vége óta hívők és nemhívók rendezett jogi és társadalmi viszonyok között élnek egymás mellett. Más kérdés, hogy néha a hívőkben, máskor a nemhívókben keletkezett bizonyos fokú fölényérzet, és magukat a társadalom reprezentánsainak vagy az összlakosság érdekeit jobban hordozó csoportnak nyilvánították. Ismeretes tény, hogy a két háború között a társadalmi értékrendben a vallásosság magasabb fokon állt, mint az ateizmus, és ezért a társadalom jelentős csoportjait netán annak szimulálására készítette, mintha vallásosak lennének, jóllehet esetleg csak egy rutinszerű, külsőséges vallásosságról volt szó. Hosszabb távon azonban ez az egyházaknak többet ártott, mint használt. Közismert tény, hogy a II. világháború után nemcsak a szekularizációs folyamat kapott újabb lendületet, hanem egy ellenkező előjelű értékrend is érvényesült, az államhatalom nehezen tolerálta, néha büntette, de mindenképpen elmondhatjuk, hogy összehúzott szemöldökkel figyelte azt, ha néha valaki hívőként vallását gyakorolta, és a társadalom szempontjából értékesebb magatartásnak nyilvánította az ateizmust, azt, ha valaki minél nagyobb távolságot tart az egyházaktól. Az inga tehát a XX. században mindkét irányba kilengett, és most érkezett el az ideje annak, hogy a valóságos egyensúly kialakuljon, hogy a társadalom azt mondja, hogy mind hívő, mind nemhívó csoportjai egyaránt értékesen hozzájárulhatnak az ország sorsához, sem politikailag, sem társadalmi téren nincs kitüntetett szerepe ennek a ténynek, és ezért most, ha nem is jelenleg, de a jövőre nézve úgy érzem, hogy a hívők és nemhívók viszonya konfliktusmentesen fog alakulni.

Van-e érdekütközés a hívők és nemhívók csoportjai között? Én azt hiszem, hogy távlatosan, nagy érdekeket illetően nincs. Kétségtelen, hogy éppen jelenleg, amikor a vallásos igények érvényesítésére kerül sor — hiszen ezeket nem ismerték el —, léteznek részkérdésekben konfliktusok. Arra gondolok, hogy a vallásos igények megjelennek a társadalmi vertikum egészében, vagyis a vallásos csoportok igénylik azt, hogy iskolára tehessenek szert, hogy vallásos egyesületeket alapítsanak, kulturális létesítményeket hozzanak létre, s mindennek megvannak a tárgyi feltételei és ezekkel a tárgyi feltételekkel valaha rendelkezett az egyház, elvették tőle, tehát az egyháznak ezt joga van visszakérni. Nyilvánvaló, hogy számos helyen érdekütközésekre, vitákra fog sor kerülni, és a nemhívók egyes csoportjai ezt úgy érezhetik, mint amely folyamat az ő rovásukra történik, hiszen ők ebben nem érdekeltek, ők vannak birtokon belül, mintha őket valami anyagi vagy hatalmi veszteség érné. Tehát a nemhívók figyelmét arra kell felhívni — ha lehet társadalmi-nevelődési folyamatról beszélni, amelyben a publicisztika is szerepet kaphat —, hogy vegyék tudomásul, hogy egy valóságos egyensúlyviszony helyreállításáról van szó. A hívőket pedig arra kell figyelmeztetnünk, hogy ne belső győzelemértől fűtve hajtsák végre ezt a szükségszerű igazságtevő folyamatot, amikor igényeiket netán anyagi, társadalmi téren érvényesítik, mert ezzel csak idegenkedést válthatnak ki a társadalom nemhívó cso-

portjaiból. Talán úgy fogalmazhatnám, hogy a hívők most válnak őskeresztényekből amolyan félig államvallást gyakorló csoporttá, és ezt inkább csak belső elégtétellel vegyék tudomásul, ne nyilvánítsák ki győzelemérzetüket, függetlenül attól, hogy mekkora csoportokról van szó. Ami a vallásosságnak a közéleti szerepét illeti, sajnálatosan összekeveredik a vallásosság és az ideológia. Két egészen különböző szintről van szó, nyilvánvaló, hogy a vallásosságból és nem vallásosságból, tehát ateizmusból nem lehet levezetni a nemzet szerepéről vagy mondjuk a gazdaság meghatározó voltáról kialakított elképzeléseket.

Ez utóbbiakról kialakított nézetek az ideológia fogalmi körébe tartoznak, és ezek az ideológiák nincsenek közvetlen érintkezésben a vallásossággal, még kevésbé a vallásgyakorlással. Nagyon sokszor napjaink vitáiban, amikor a konzervativizmus, liberalizmus és szociáldemokrácia lobogói alatt ütköznek a nézetek, úgy próbálják egyesek beállítani, mintha a vallásosság ezek közül régebbi volna, mint az ateizmus, mintha a konzervativizmussal fogna kezdet, annak szövetségese volna; nyilvánvaló, hogy erről szó nem lehet. Egyes pártok nem nyilvánítják magukat a hívők vagy nemhívők politikai reprezentánsaivá, mert ezt csak az ideológiában lehet, ott vállalhatják, hogy a liberalizmus, a konzervativizmus vagy a szociáldemokrácia értékvilágát közvetítik, de ha a valláshoz, egyházakhoz való viszonyukat különbözőképpen határozzák meg, akkor sok évszázaddal nyúlnak vissza, politikai és eszmetörténeti szempontból egészen anakronisztikus síkra juthatnak el. Ezen a téren különös felelősség terheli a publicisztikát, ahol megnyilatkozásokban e kettő gyakran keveredik, és éppen a sajtónak a feladata, hogy ezt a fogalmi kérdést ne csak tisztázza, hanem tegye is köztudottá, fogadtassa is el általánosan.

Egy másik kérdés az egyház beilleszkedése a pluralista társadalomba. Az egyház ugyanis, amint a neve mutatja, *egy ház*, tehát nem várhatjuk el az egyházaktól, hogy belülről pluralizálódjanak, hogy különböző platformokat alakítsanak ki és eszerint — mondjuk — a legkülönbözőbb vallásos igényeket fogják kielégíteni. Nyilvánvaló, hogy több egyház van, néhány nagy történelmi egyház és mintegy negyven — mondjuk így — regisztrált egyház, és az embereknek felnőtt korukban maguknak kell választaniuk ezek között, és nem pedig arra törekedniük, hogy az egyházakat belülről pluralizálják.

Ugyanakkor azonban az egyházon keresztül kétségkívül lezajlik egy szocializációs folyamat, amelynek óriási jelentősége van a modern társadalom működtetésében. Nevezetesen, sokat emlegetik az ún. keresztény értékeket, más szinonimákkal joggal mondhatják, hogy kétezzer éves európai értékekről van itt szó, amelyek messze-messze visszanyúlnak a kereszténység előtti időkbe, az antikvitásba, és ezeket természetesen modern, szekularizált, nem vallásos iskolarendszer is közvetítheti — ezt nem vonhatjuk kétségbe. Ugyanakkor viszont az egyházak a maguk teljességében képesek ezeknek az értékeknek a közvetítésére, hogy így mondjam, benső elfogadtatására, a pszichológia nyelvén interiorizációjára, és ezáltal gyakorlatilag is funkciót vállalnak az egyházak abban, hogy a pluralizmuson alapuló, egymás iránt türelmes társadalmi rendszert mintegy elfogadtassák, és a társadalmi türelmetlenséget, agressziót a minimumra szorítsák. És az egyházak jól teszik, ha maguk is hangoztatják — úgy mondanám büszkén hangoztatják —, hogy ezt a feladatot vállalják, és ezáltal hozzájárulnak a demokratikus társadalmi berendezkedésnek a meggyökereztetéséhez. Mert itt még rengeteg elvégzendő feladatuk van, illetve az újonnan felnövő nemzedékek nem lépnek be automatikusan ebbe a demokráciába, nem nevelődnek magától

értetődően demokratákká, ez a családra, a nevelési rendszerre, az állami iskola-rendszerre vár éppúgy, mint az egyházra a maga sajátos nevelési folyamataiban, aholis az egyház elsősorban a hívőket neveli, és a vallást gyakorló embereknek az integrációját végzi el, mint fő feladatot, de emellett a hitelemek közvetítésén keresztül kétségtelenül jelentősen hozzájárulhat a demokrácia meggyökereztetéséhez.

2./ Meglepő, hogy a szekularizációs folyamat előrehaladása ellenére mennyire él Magyarországon (ha nem is nyilvánosan) a katolikus és protestáns egyházak idegenkedése egymástól. Mi ennek az oka, amikor szekularizálódott társadalomról beszélünk, amikor a keresztény egyházaknak egymáshoz közel kellene állniuk?

Azt hiszem, hogy ez elsősorban a hagyományban, az egyházi konzervativizmusban keresendő. Az egyházak a saját világukon belül átörökítik ezt az idegenkedést, és ez az idegenkedés nemcsak a lelkészekre, hanem a hívőkre is — hogy így mondjam — áterjed. Igaz ugyanakkor, hogy nincs arról szó, mintha igényelnünk kellene a különböző egyházak híveinek intenzív kapcsolatát. Nem kell követelményként állítanunk, hogy a hívek rendszeresen eljárjanak egymás templomába. Nem kell jóban lenni, de békésebb egymás mellett éleést kellene megvalósítani egymás jobb megismerése által. Közismert, hogy elsősorban protestáns oldalról az ökumenizmus mozgalma törekszik arra, hogy a keresztény egyházakat egymáshoz közelítse. Az ökumenizmus mozgalma bizonyos szempontból válaszút előtt áll, hogy teológiai úton hajtja-e végre ezt a feladatot, tehát elsősorban a vallások tudós embereinek a szintjén a lehetséges, teológiailag nem gátolt különbségek lecsiszolása által, vagy pedig egy magától értetődő társadalmi mozgalmon, az érintkezések sokaságán, a közös istentiszteleteken keresztül. Úgy vélem, hogy ez a kérdés, az ökumenizmusnak ez a teológiai vagy társadalmi folyamata nem Magyarországon fog eldőlni, hanem nemzetközi síkon. Én azt hiszem, hogy mind az ökumenizmust, mind pedig az egyházak feszültségének oldását illetően az igazi és egyetlen gyógyszer a nemzetközi integráció. A nemzeti jellegű egyházaktól az egyházaknak meg kell keresniük a maguk világegyházi kapcsolatait.

A protestáns egyházaknál érthető, ha ekként fogalmazzunk, de talán különösnek tűnik, ha ezt a követelményt felállítjuk a katolikus egyházzal szemben is. A magyarországi római katolikus egyház kétségtelenül részese a római katolikus egyháznak, mégis sajátos magyarországi, néha sajnálatosan provinciális vonásokat mutat. Tehát itt is erőteljesebb integrációra van szükség, hogy a világban lezajló folyamatokhoz igazodni tudjon.

3./ Protestánsként nem ismerem belülről a katolikus egyház megosztottságát. Annyit azonban tudok, hogy régen is más volt a város és a falu katolikus egyháza vallásgyakorlása, a városi és falusi egyházak lelkészeinek szerepe. Régen is volt különbség a szerzetesrendek álláspontja, gyakorlati-elméleti tevékenysége között. A múlt században mondjuk Scitovszky János és Horváth Mihály főpapi világa alapvetően különbözött egymástól. Századunkban más eszmeiséget képviselt Prohászka Ottokár és Mindszenty József. Természetes tehát, hogy ilyen különbözőségek a jelenben is vannak. Azt hiszem azonban, hogy az utóbbi időben valóban elmélyültek ezek a megosztódási vonalak. Ennek egyik oka talán — nagyon óvatosan szeretnék fogalmazni — abban keresendő, hogy a római katolikus egyház megújulása elmaradt. Ezért erőteljesebb modernizálási törekvések jelentek meg, amelyek igen határozott újító törekvéseket reprezen-

tálnak, és velük szemben egy elég erőteljes konzervatív irányzat bontakozott ki. Tehát a mindig szükségyszerű megújító viták a kívánatosnál élesebbek, ezek a frontvonalak sokkal karakterisztikusabbak. Különböznek a hívek igényei is, hiszen a római katolikus egyház, mint Magyarország legnagyobb és legrégebb egyháza kötődik történelmi hagyományaihoz, a hívek jelentős része is kötődik a népegyházhoz. A lakosság kétharmadát reprezentáló — mondjuk úgy, hogy a hívek kétharmadát reprezentáló — népegyházzal van szó, amelynek tömegigényeket kell kielégítenie. Ugyanakkor elsősorban a városokban régóta jelentkezik az individualizmus, az egyéni vallásosság iránti igény elsősorban az értelmiségi körökben, amely hitbéli kérdésekben személyre szóló eligazítást vár az egyháztól, vagy konkrétan a lelkészekről, akik számukra az egyházat reprezentálják. És végül harmadikként megjelent az új közösségiség igénye, azért mondom így, mert a történelmi egyházhoz kötődő népegyház is a maga módján közösségi jellegű. Tehát megjelentek ezek a bázisközösségi igények, önként vállalt közösségek szerveződnek vallási alapon, de mégis oly módon, hogy az emberek egymást is vállalják, nemcsak tudomásul veszik, hogy a térbeli közelség őket egy egyházközösségbe fogja össze, hanem külön döntenek arról, hogy kit fogadnak be soraik közé, és csak olyan nagyságrendű közösséget próbálnak formálni, ahol az emberek egymást alaposabban megismerhetik. Ezeknek az új közösségi igényeknek a vallási hitelvekkel való összeegyeztetése ropant bonyolult folyamat, és újabb konfliktusforrást jelent a római katolikus egyházon belül. Egyáltalán, a hit követelményei és a hívek igényei néha ütközhetnek egymással. Állandó párbeszédre van szükség papok és világiak, a teológia alapos ismerői és a hívek sokszor laikusán megfogalmazott vágyai között. Én azt hiszem, hogy a kiutat errefelé kereshetjük. Állandó párbeszédben a szentségek kiszolgáltatói és befogadói között.

GYULAY ENDRE

Fönt és lent: szolgálni

1. Szekularizálódott világban élünk. A transzcendenset felváltani próbálták a csak Evilággal, az Isten helyébe próbálták állítani az Embert. E folyamat régi, s így különféle megjelenési formái vannak: isteni a faj, cél a boldog és fajtiszta birodalom, isten a közösségi ember, cél a földi mennyország, a kommunizmus társadalmának felépítése, isten a szabadság, cél a mindenki által mindenkinek biztosított háborítatlan, korlát nélküli szabadság beteljesülése, isten a vagyon, cél ennek minden áron történő megszerzése. Mindezek és a többi izmus is eleinte megnyerni próbálta az Egyházat. Volt egy-két egyházi ember, akít valóban sikerült elvakítaniuk, de az Egyházat, annak egészét soha. Ezen kudarc után jött az üldözés. Minden izmusban más stílusban és más kiterjedési körben. Mind hitte, hogy sikerül rövid időn belül végleg elpusztítania. Nem sikerült. Miért? A hívó felé igen könnyen tudok feleletet adni: Istentől van, Jézus tanítását nyújtja, a Szentlélek vezet méltó vagy méltatlan emberek által. Es a nem hívóknak mit tudok felelni? Gondolkozzon el a kétezzer év történelmén, hány üldözés vagy hány belső meghasonlás után is áll, szolgál. Miféle emberi erő tarthatja fenn? Hány nagy, fegyverrel szerzett birodalom tűnt el ez idő alatt! Nem lehet más

titka, mint Isten, s így a még nem hívőnek is JEL akar lenni, nem az ember jele, hanem az embert nagyon szerető Istené.

Mit adhat a mának, a demokráciát építgető ún. pluralista magyar társadalomnak? JÉZUST, az Isten Fiát, a tanítómestert, a nagy példaképet, aki maga is bemutatta életével, amit tanított. Ő igazít el a *honnan jöttünk és hová megyünk* kérdésekben, Ő nyújt igazi életcélt és mutatja meg az utat is ehhez. A tegnap és a ma társadalma azt kérdezi: hány otthonotok van? hány gyengeelméjű gyereket gondoztok? hány alkoholistát, drogost hoztok vissza a normális emberi életbe? Pedig nem ezt kellene kérdeznie! Hanem azt, hogy miért ilyen szellemű az iskolátok? Miért így ápolnak a nővéreitek, és nem úgy, mint a mi ápolónőink? Miért veszitek magatokra az öregek, a debilis gyerekek stb gondjait? Miért van ilyen szellem nálatok? Mivel vagytok ti másabbak, és miért vagytok boldogabbak, kiegyensúlyozottabbak? Mi ennek a társadalomnak is felkínáljuk a mi JÉ-ZUSUNKAT. Néha esetenül, néha botladozva, máskor igazi, nem hamis tanúságtétellel. Mi követjük, boldogok vagyunk, van életcélunk, eligazodunk, hogy mi az igazán értékes, gyertek velünk!

És ezt mi kínáljuk, tanítjuk, éljük, de sem valódi, sem szellemi fegyverrel nem óhajtjuk terjeszteni. Valódi pluralizmussal élünk, megbecsülve hívót és nem hívót, segítve hozzánk tartozón és ide nem tartozón. Hirdetjük, éljük, de senkit nem terrorizálunk!!! Akinek tetszik jöjjön, szabad akaratának döntését örömmel fogadjuk, de ha nem jön, akkor is szeretjük!

Két dolgot kérünk, az emberi jogokat alapvetően érintőt: vallásszabadságot és ennek gyakorlásához mindenféle lehetőséget. Ezzel mi nem óhajtjuk senkinek nyakába varrni magunkat, sem a hatalmon lévőknek, sem az ellenzéknek, de azt sem szeretnénk, ha ennek megadása miatt belőlünk szeretnének pajzsot készíteni a maguk védelmére. Ez emberi jog, s aki ezt elveszi, azt bizonyítja, hogy messze van a terror nélküli pluralizmustól.

2. Nagyon szépen alakult az utolsó évtizedben a katolikusok és a többi keresztény vallások közötti kapcsolat. Messze van még az egységtől, de kilendült a holtpontról. Oka először is az, hogy az ateista uralom alatt mind jócskán üldözött volt, s így a velük való ellentét kibővítette az egymás közötti eltérést, másodsor, lassan kezd beérni a II. Vatikáni zsinat és II. János Pál pápa anyai megnyilatkozása a keresztények egysége irányában, valamint mindenki belátja, hogy egymást ócsárolva az újraevangelizálás eredményes munkálására aligha van esélye bármelyiknek is. Sokféle formában látszanak eredmények: a januári közös igeliturgiák, a menekültek, betegek közös szolgálata, az ökumenikus állami imádságos megnyilatkozások, stb. Talán a legfontosabb, hogy nem ellenségnek tekintjük egymást, hanem Krisztus követőinek. Veszélyek is vannak: először, hogy vannak akik nagyobb egységről beszélnek, mint ami van, hirdetvén, hogy már szinte nincs is különbség, mások le akarják tagadni azt is, amit már elértünk. Ma is pápistákról ill. vastagnyakú kálvinistákról beszélnek, annak minden pejoratív ízével. Emlékezzünk a pápalátogatás előtti egyik és másik oldali megnyilatkozásokra... Nem szabad összemosni a dolgokat. Az egységet csak az szolgálja, aki a maga Krisztust követő útját jól ismeri, annak követelményeit meg is teszi, de a másikat másságával együtt tiszteli és valóban szereti. Ha nem ismerjük és nem tartjuk fontosnak, amit hitünk tanít, ha nem látjuk, miben különbözünk, akkor soha sem fogjuk tudni, mit is kell a Szentírást kézbe véve megbeszelnünk, soha nem is lehet egység. Nem igazán hű az a maga vallásában, aki nem örül egy oda megtérőnek, de nem tiszteli a másik vallást, aki csak

üvöltve és szitkozódva veszi tudomásul, hogy egyik eddigi híve áttér, mert lelkiismerete szerint ott találja meg a számára teljesebbnek vélt igazságot. Szeretben egység, a különbözőségben megértés és megbecsülés, a sajátunkban elmélyedés és életté váltás. Aki igazán közeledik Krisztushoz, az közeledik a többi, igazán Krisztus felé igyekvőhöz is.

3. A bukott emberi természet sajátos kívánsága, hogy minden függéstől ment legyen, vagy ha már nem az, akkor inkább tőle függenek, maga szabja meg saját határait, törvényeit, maga határozza meg a Szentírás értelmezését. És persze a saját nézeteit mások is fogadják el, életüket aszerint formálják. Szóval egy kicsit ő legyen az Isten. „Ha erről esztek...”. Már Szent Pál észleli ezt. Az első korintusi levélben meg is írja: „Testvérek, a mi Urunk, Jézus Krisztus nevére kérek titeket: ugyanazt valljátok mindnyájan! Ne szakadjatok pártokra, hanem forrjátok össze egyazon elvben, egyazon felfogásban... Vannak köztetek, akik azt mondják: én Pállal tartok, én meg Apollóval, én Kéfással, én pedig Krisztussal. Talán megoszlott Krisztus?...” Nem új jelenség a megosztottság az Egyházban. Ha a mait vizsgálom, az első amit látok, a két világháború alatt megingott mindenféle *tekintély trónfosztása*. Így a pápáé is, püspöké is. Nincs nagy igény a hierarchikus rendre, pedig ezt még Krisztus határozta meg, és Péterre alapozta az egységet. Sok vezetésre alkalmasnak vélt önjelölt van. S ha nem a kegyelem adná a vezető tekintélyét, bizony a Krisztust háromszor megtagadó Péter sem lett volna rá alkalmas. Igaz, a két önjelöltet sem választotta Jézus. A második a mai *mindent kritizáló szellem* átvétele a külvilágtól. És ez részben jó. Építő is lehet. Csak akkor személyesen, szemtől szembe, először négyszemközt kell gyakorolni, nem nagydobra verni, nem hangulatot kelteni. Ezt a pártok teszik a politika síkján, hogy lejáratva a másikat, a maguk hatalmi jövőjét egyengessék.

Kiút? A krisztusi akarat elfogadása, az engedelmesség és az építő kritika összehangolása, a vezetők mellé számos tanácsadó csoport felállítása, akik nem „fejbólintó jánosok”, hanem felelős, egyházszerető felnőttek. Komoly képzés a kispapok, papok részére, de komoly felkészítés a világi apostoloknak is, mielőtt munkájukat elkezdenék. Minden területen alkalmazni is őket, amelyhez nem kell a papszentelési hatalom. Mindenben dialógusos kezdés és egységes, a felelős vezető döntése alapján történő végrehajtás. Itt is, mint az ökumenikus mozgalomnál: igazi Krisztus-követés, amely valódi megtérést eredményez. Bele nem magyarázva a magunk véleményét, még úgy sem, ha ehhez kikeressük a szerintünk oda illő szentírási részeket. Felszámolva önféltő, áldozatot és alázatot vállalni nem akaró, másokon uralkodni kívánó elméleteinket és főleg gyakorlatainkat. Formálni az Evangélium szerint, a tradíció szerint, az egyházi tanító hivatal szerint lelkiismeretünket és bízni az Egyházat vezető Szentlélekben! A szentek által bemutatott igazi keresztény élet megvalósítására törekedni! Uralkodás helyett fönt és lent: szolgálni!

Múlt a jövőben

A körkérdéshez nem helyzet-elemzéssel és a jövőre vonatkozó elgondolásokkal szeretnék szólni. Néhány lehetőséget említek csupán vázlatosan, hogy a történelmi kutatás hol segíthetne abban, hogy pontosan nevén nevezzük a jelenségeket és reálisan mérlegeljük a jövő esélyeit.

Kezdem „meghasonlás-tudatunkkal”, amit, úgy tűnik, a magyar közélet minden csoportja elismer. A bizalmatlanság, rosszindulat, a kirekesztő törekvések természetesen rosszak. De hordoz-e vajon a megosztottság valami jót is? Hol kellene a határt meghúzni? Felületes áttekintés nyomán Európa újkori, legújabbkori története kiváló példatárat adna egy „összehasonlító meghasonlástán” kidolgozásához. Ilyen vizsgálatok már folytak is. S. N. Eisenstadt véleménye szerint például Európa sajátosságát, világtörténelmi felemelkedésének egyik hajtóerejét éppen az egyes országok, társadalmak belső megosztottsága, az osztály és foglalkozási határokat keresztülmetező ideológiai, politikai, életfelfogásbeli választóvonalak adták. A megosztottság, vagy az ellentétek összekapcsolásának sajátos mintái hosszán meghatározták az egyes társadalmak történelmi útját. Az európai nemzeti társadalmak alapító aktusa gyakran a forradalom, a forradalmi változás volt, amik centrumába születésüktől fogva be volt építve a tiltakozás, az ellenvélemény, a forradalom tagadása is. Franciaországban például nyomon követhető, hogy a megosztottság, az ellentétek sajátos konfigurációja az elit csoportjai közt hogyan marad fenn több száz éven át folyamatosan, bár maguk az elvek, álláspontok, maguk a szereplők többszörösen cserélődtek ezalatt a hatalmi központban is, az ellenzéki periférián is. François Furet és Mona Ozouf kritikai enciklopédiájában a francia forradalomról (1989) Pierre Nora azt állapította meg, hogy a köztársaság eszméje (a köztársasági demokrácia) voltaképp a legutóbbi évtizedekig „nem élvezett igazi stabilitást”, története „felmerülő és leküzdött válságok sorozatából” (vagyis folyamatos meghasonlottságból) állt, a 60-as évekig „ott settenkedett a felszín alatt a félelem, hogy a köztársasági kormányzást bitorolni lehet”. A stabil egyetértést végül 30 évnyi példátlan gazdasági növekedés hozta meg azzal, hogy más szintekre vitte át a társadalmat foglalkoztató problémákat. Ha madártávlatból figyeljük a tradicionálisizmus és az újító, ellenzéki, forradalmár magatartás különböző alakváltozatait kétszáz éven át Franciaországban — amit én itt szakszerűen nem tudok elvégezni —, benyomásunk az lehet, hogy a katolikusok, szerencsére, sohasem kötelezték el magukat kizárólagosan valamelyik oldal (a konzervatív oldal) mellett, és történelmi lépésekben ez biztosította az egyház megújulási lehetőségeit. Amint, hál’ Istennek, irodalomban, művészetben sem kötelezték el magukat egyetlen irány mellett.

Franciaország katolikus volt — Németország ezzel szemben vallásilag megosztott, katolikus kisebbséggel. A Bismarck idején kibontakozott „Kulturkampf” végül — a szekularizációt sürgető, nem hívő és lutheránus csoportok nyomása alatt — öntudatos, modernizációra kész katolicizmust csiholt ki (ismét elnagyoltan szólva). Magyarországon, úgy tűnik, a „kisebbségi helyzet előnye” a reformátusok oldalán volt, akikből viszonylagos hátrányos helyzetük pezsgő szellemi aktivitást váltott ki, például a nemzeti kultúra, a nemzeti kulturális örökség képének kidolgozásában.

Mit jelentenek ezek az előzmények a katolicizmus mai magyarországi helyzete szempontjából? Németországi néprajzi, antropológiai és történeti vizsgálatok azt mutatták, hogy a múlt nagyon is jelen van a mában, részben azért, hogy a vallásos elképzeléseket, a vallásos viselkedés formáit messzemenően befolyásolják a „Kulturkampf” idején kialakult sztereotípiák, szervezeti formák stb. — részben azért, hogy a katolicizmus voltaképp olyan családhoz, helységhez, faluhoz, városhoz, vidékhez között kulturális hagyományokba van beágyazva, amelyek számos, szorosabban nem vallásos sajátosságot is hordoznak magukban (melyek azonban ezekben az összefüggésekben katolikus színezetet nyernek).

Tóth Zoltán történész-etnográfus vizsgálatai a magyarországi rendiségről azt mutatják, hogy a régi rendi jog pontosan, a mindennapi életbe lenyúlóan, például a családi élet, birtokjog, politikai részvétel stb. szabályozásával körülhatárolta az egyes felekezeteket is. „Felekezeti etnikumról” beszél, vagyis arról, hogy az egyes felekezetek tagsága mintegy kulturális tömböket alkotott az egykori Magyarországon — ami néha összevágott nyelvi, etnikai különbségekkel, de gyakran nem. Ezeknek a rendi eredetű-összefüggésű különbségeknek a hatása máig érvényesül, mint ahogy minden modernizáció és történeti válság ellenére megvannak azok a családi, helyi, táji hagyományok, kultúra-továbbadó mechanizmusok is, amelyek a katolicizmushoz (vagy a reformátussághoz, zsidósághoz stb.) való tartozást — számos más hagyománnyal összekapcsolva — tovább viszik.

A hagyománynak ezekkel a mintegy mechanikusan továbbadott szálaival azt hiszem, számolni kell, akár az emberek, családok, csoportok mai viselkedését, akár emberek mai gondolkodását illetően. Emellett, úgy gondolom, nagyon kíváncsún lenne megkérdezni „az újítás hagyományait” is, a modern megoldásokat, a világ változó követelményeire adott újszerű válaszokat, például a két világháború közötti időből. A társadalmi adottságoknak, a sajátos kulturális örökségnek a tudomásul vétele nem ment fel attól, hogy mérlegeljünk, döntsünk — ehhez bizonyára ez a vita is ad támpontokat. A múlt felől jövő erővonalak ismerete, a hazai és külföldi tapasztalatok mérlegelése azonban hozzájárulhat, hogy a jövő lehetőségeit reálisabban értelmezzük.

KARÁTSON GÁBOR

Téli szentek

Az a kozmikus méretű katasztrófa, amelyre nemcsak Magyarország, hanem az egész emberi nem szép napon ébredt, nem csupán az utolsó száz-százötven év ilyen-olyan vétkeiben és műhibáiban leli magyarázatát. Sőt, e vétkek és műhibák is már ugyanannyira előjelei, mint előidézői voltak mai nyomorúságunknak. Mert még csak az sem bizonyos, hogy mi mentünk feléje. Ezredévek, talán tízezer évek készítették elő és hozták el idáig, az emberiség fejlődésének ún. „főiránya”; úgy irányult ránk, talán kezdettől fogva, mint a lövésre emelt fegyver. Úgyhogy sokan, és éppen a jobbak közül, siralmas helyzetünket hajlamosak „a lét struktúrájával” magyarázni.

Amiben nem bizonyos, hogy igazuk is van. Hiszen már az is kétséges, hogy „a létet” és „annak struktúráját” joggal tekinthetjük-e valami homogén közeg-

nek, egyáltalán: *valaminek* — a minden dolgok útját és sorsát; elménk, alig hogy működésbe lendül, banálisan egyszerűsíteni is kezd.

A szabadságra vártunk, s most hovatovább úgy tűnik, hogy minden elveszett. Ailg szólaltunk meg, egymás szavát sem értjük. Az események alakulása már nem is tragikus, csupán csak ordenaré. Az iziben tovább bonyolódó zűrzavarban igaz törvényekért kiáltunk, s ez rendben is volna így, rájuk szorulunk; mégsem hiszem, hogy erről volna szó igazából.

Ha a katolikus egyház, mint magáról hinnie kellene, az irgalom forrásainál üldögél (s én el is fogadom, hogy valóban ott ül; csak éppen nem *csak ő*; vagy inkább pontosan *csak ő*, aminthogy mindenki és minden úgy van ott, csak *ön-maga*), föl kellene ismernie akkor nem csupán az emberi nem immár tényévé vált ellehetetlenülését, hanem ennek az ellehetetlenülésnek a nagy vallási jelentőségét is — mint amikor telente végre beáll a nagy hideg. Olyasmit, ami mindig is itt állt a sarok mögött, hiszen a megváltás történetei, akár keresztény, akár buddhista oldalról szövögették őket, mind erről szóltak; csak most már előlép és ránk tekint.

De mi Isten által tagadjuk meg Istent. A végső csőd tagadása nem más, mint a valóság végsőképp való személyességének, Istennek, a létezés számtalanféle voltának az elutasítása; ez tesz bennünket kommunikációképtelenné; hogy erőnek erejével valami gondolati szubsztrátumot akarnánk kierőltetni a világból. — Ám ez megint csak oldalösvény, s a fő kérdésnek csupán következménye már.

A fő kérdésnek, amely viszont megválaszolhatatlan.

Mert abban az elképesztő szívtelenségben és válaszadoási kényszerben, amelyet az abortuszvita résztvevői mind ez ideig mindkét felől tanúsítottak — hogy a legrettenetesebb modellhez nyúljak, ha ugyan ez még „modell” —, éppen helyzetünk megoldhatatlan voltának a mindenre elszánt elutasítása fejeződik ki száraz pregnanciával. Lehetne ezt az elutasítást olybá is venni, mint a sarokba szorított állat riadalmát, igazából azonban, attól tartok, a valóság mélységétől való iszonyodásról van szó — talán valami „férfierényről”. Csak rá kellene nézni erre a kérdésre (minden kérdések ősfarmájára, nyilván), hogy kitessek: szerelem és személyesség itt egymást többféle módon el-eltakarják, mint valami önjáró mókás szerkezetben; szexualitás és humanitás, mik az emberi lényeket együtt teszik, egymást mostantól kölcsönösen kizárják; a nagy csiki-csukit ezentúl mindig így kell játszani, e dilemmának semmiféle természetes megoldása nincsen.

Mondták ezt úgy is, hogy *jin* és *jang* viszonya megzavarodott. Nemcsak férfi és nő között, hanem ember és természet viszonyában is.

A totális csőd valóságát kellene előbb belátnunk, mint Simone Weil szerint a filozófiának csak megoldhatatlan kérdéseket volna szabad föltennie — csupán ezek termékenyek. Ahhoz, hogy a társadalmi idiotizálódás helyett visszakerüljünk a beszélgetések sodrába, először a vereség sötétjébe kell beállnunk.

Sziklára épült fároszok

1. Hazánkban, a remélt, de nem várt — mert valószerűtlennek látszó — rendszerváltozás a kényszerítő nyilvánvalóság kegyetlen fényével világít arra a tényre, amit az emberként és orvosként egyaránt kiváló Levendel László, egyik, hosszú ideig tilalmi listán lévő tanulmányának nyitó mondatában így fogalmazott meg: „beteg az ország, beteg a népe”. Ez a kurta diagnózis ma is érvényes, mind népünk egészségi, mind pedig lelki állapotát illetően.

Noha túlzónak, de az ország átmeneti állapotában szinte természetesnek tartjuk a magyar társadalom szétesettségének túlhangsúlyozását, mégis tényként észleljük a több dimenzió mentén is tapasztalható hasadást. E dimenziók egyikét a keresztények és nem-hívők viszonyaként jellemezhetnénk, ha ez nem hordozná a múltból származó negatív mellékjelentéseket is. Helyesebb lenne ugyanis, tágabb értelemben, hívők és nem-hívők viszonyáról beszélni, s ezzel azt az értékrendi hasadást jelölni, ami az elmúlt néhány évtizedben külső kényszerhatások szorító folyamatában jött létre, de őszintén és szabadon szólni róla csak mostanság lehet.

A hívőket — s itt most nem kifejezetten vallási értelemben használva e szót — az ország, a társadalom, saját szűkebb és tágabb környezetük *jövője iránti* pozitív viszony és beállítódás jellemzi, Thomas Mann egyik gyönyörű gondolatának kifejezésével: „mert a jövő remény, és az időt jóságból kapta az ember, hogy várakozásban élhessen.” A nem-hívőket pedig kizárólag, vagy legalábbis uralkodóan, a materiális javakra hangolt rövidtávú beállítódás, a jövő iránti közöny.

Századunknak a legnagyobbak közül való hiteles moralistája, Szolzsenyicin mondja egyik hőisével: „Azt mondják, egy egész népet nem lehet a végtelenségig elnyomni. Hazugság! Lehet! Hiszen láthatjuk, hogyan züllik, vadul el a nép, és már nemcsak az ország jövője iránt közömbös, nemcsak a szomszédai iránt, hanem mára saját és a gyermekei jövője iránt is. Meghatározó tulajdonságunkká vált a közöny, a szervezet utolsó önmentő reakciója”.

„Egy kevés kovász megerjeszti az egész tésztát” (Gal 5,9), s a közöny nagytömegű tésztájának megerjesztése lehet vállalt feladata a hívőknek, s kitüntetetten, de nem erőszakos hevülettel, a keresztényeknek. Ismét Szolzsenyicin: „minél magasztosabb a cél, annál magasztosabbnak kell lennie az eszköznek! Az álnok eszközök magát a célt is semmivé silányítják”.

Az egyház pluralista társadalomba plurális intézményrendszerének kiteljesítésével illeszkedhet, és ezáltal segítheti a nemzet előmenetelét és boldogulását. Ehhez a külső feltételek ma már adottak, jóllehet szinte a huszonegyedik órában teremődtek meg. A plurális egyházi intézményrendszeren azt értem, amit Tomka Miklós fejt ki egyik elsőrendű tanulmányában (Vallási változás Magyarországon), melyben eme intézményrendszer szétveretéséig létező három dimenzióját jellemzi. Az első dimenzió az egyház adminisztratív — egyházmegyei és plébániai — szerkezete, a második a kiemelt jelentőségű feladatok ellátására szakosított közösségek hálózata, magyarul a férfi és női szerzetesrendek, melyek olyan feladatokat láttak el, melyek ellátására a plébániarendszer önmagában nem volt képes, a harmadik a vallási aktivisták szervezetei (vallásos egyesületek, szervezetek és kongregációk stb.). Ahogy erre Tomka Miklós rámutat, „a három

dimenzió egymást kölcsönösen kiegészítő munkája volt az egyházi intézményrendszer zavartalan és eredményes működésének feltétele”.

Ezt az intézményrendszert verték szét, a három pillérből csak az elsőt hagyva meg (az egyházmegyei és plébániai szervezetet), s ezt is totális ellenőrzés alá helyezték. Végeredményben a hiányzó két dimenzió valamelyes pótlására, valós igények kielégítésére jöttek létre a vallási kisközösségek, s működtek a változó intenzitású üldözések ellenére is. Nyilvánvaló, hogy a külső feltételrendszer megváltozásával a belső feltételek, vagyis a hiányzó dimenziók újbóli kiépítéséhez szükséges személyi, szellemi és anyagi feltételek, automatikusan nem teremődtek meg, s ezek létrejöttéhez még hosszú idő szükséges. Éppen ezért a legnagyobb elismeréssel, sőt csodálattal kell adózni a szerzetesrendek hősies munkájának, s azt minden támogatást megadva kell segíteni.

2. A katolikusok és a másvallásúak kapcsolatát a megrekedt, vélt vagy valós sérelem-élmények konzerválása zavarhatja — hosszabb távon. Jelenleg és rövid távon az egyes kérdések, problémák kezelésében való nézetkülönbségek társadalmunk átalakulási, átmeneti állapotából következő gyermekbetegségek. Gyógyszerük a kölcsönös türelem.

3. A magyar katolikus egyházat *egészében* nem jellemzi a megosztottság, az egymással szembeesülő alapvető ellentétek értelmében. Létezik és kimutatható ugyanis az úgynevezett elsőfokú egyetértés a meghatározó alapértékek és normatív kérdések tekintetében. A kisebb részben megtapasztalható, viszonylag szűk körre terjedő másodfokú egyetértés — tudniillik az abban való egyetértés, hogy miben van elsőfokú ellentét, — megkönnyítheti ezek feloldását is. A teljes intézményrendszer újbóli kiépítéséből származó, és a funkciók szükségképpen megosztásából eredő szerep-zavarok átmeneti jellegűek. Mindazonáltal nyíltan szembe kell nézni az elmúlt negyven év magyar egyházvezetésének megítélésében tapasztalható erős nézetkülönbségekkel is. Némi sarkítással azt mondhatjuk, hogy az egyházi vezetést a Max Weber kategorizálása szerinti célracionális vezérelte, a következmények mérlegelése alapján való döntések, s ez sajnos elég gyakran csúsztott utilitarianizmusba is, annak káros következményeivel együtt. Amikor ugyanis nemcsak a „kimondhatóság határáig” (Csoóri) nem merészkedtek el, de nem tették meg azt sem, amit valójában elhanyagolhatóan csekély kockázat vállalásával megtehettek volna. A másik oldalon az értékracionális, a következményeket nem méricskélő, hanem hitük és lelkiismeretük alapján cselekvő szikla-emberek álltak és viselték el a rájuk mért megpróbáltatásokat, s „emlékeztették a hóhérokat arra, hogy mit műveltek az emberi szívvel”.

Mármost nem tagadva, hogy szükség van világitó-bólyákra is, melyek a hullámveréssel ingadoznak ugyan, de mégis csak lehorgonyozottak, mindazonáltal az igazi távlati iránymutatók a sziklára épült, nagy fényerejű fároszok, s hivatkozni — viharok múltán — rájuk kell, a jóakarató békességgel is.

Osszuk meg egymással értékeinket

Ezeken a hasábokon, ahol egykor a nagytekintélyű Görgényi Béla és — még egyetemista héber tanulmányaim idején nekem is egyik mesterem — Szörényi Andor közölték tanulmányaikat a Bibliáról, s ahol Mihelics Vid próbálta, a kívülálló számára is mindig tanulságosan, a modern Európa szintjén tartani egyházának szellemi életét: a Vigilia hasábjain inkább tanulmánnyal, biblikus dolgozattal szerettem volna jelentkezni magam is, mint ahogyan készülök már régóta. De a véletlen, és a szerkesztők megtisztelő figyelme, most föladta a körkérdést: (Mi az,) ami összeköt és ami elválaszt, keresztényeket és nem-keresztényt, vallásokat és nem-vallásost, a mai magyar társadalom más-más szellemi áramlatokhoz tartozó vagy ezek iránt elkötelezett tagjait. Válaszul megpróbálom, szinte csak rögtönözve, megfogalmazni vagy legalább jelezni néhány gondolatomat. Arra illetéktelen vagyok, hogy a keresztény egyházak, s kivált a katolicizmus, belső vitáihoz hozzászóljak, bár tudok egy s más ilyesmiről. De — mint a körlevél is mondja — mindannyiunk közös ügyéről van szó; s így elmondom én is, amit a körkérdés tárgyában fontosnak gondolok.

Az elmúlt évtizedekben a politika élesen elválasztotta egymástól a különböző egyházakat, vallásokat és az államot, állami — köztük oktatási, tudományos, kulturális — intézményeket. Mellesleg, nemcsak elválasztotta: megpróbálta szembeállítani is. Az elválasztás, érthetően, éppen az intézmények szintjén történt. Magánszemélyként mindenkinek volt némi — persze, a hivatalos ideológia fegyvereivel, de azért rendőrileg is korlátozott — cselekvési szabadsága. Magánszemélyként, a magánéletben. Az elválasztás, amit megéltünk, nem a kívánatos polgári szabadságjogok megvalósítása volt: nem a polgári társadalmakban mintegy két évszázados hagyományra visszatekintő elkülönítése a hit, a vallás, az egyházi élet, illetve az állam és részben a civil társadalom szféráinak, hanem az egyházakkal, vallásossággal és intézményi képviselőikkel szembeni szándékos diszkrimináció, esetenként politikai kriminalizáció. Az állam gettóba, gettóba akarta zárni az egyházakat, hogy korlátlanul, lehetetlenné téve a hivatalostól idegen vagy ettől csak különböző eszmék hatását, a társadalom minden tagja felett uralkodjék.

Az egyházakkal szembeni diszkrimináció nálunk, ami a szellemi életet illeti, erősebb volt, mint a rokon sorsú országok legtöbbszörében. Csak egyetlen példát. Kelet-Németországban az egyetemeken megmaradtak a teológiai karok, s tanáraik mint Biblia-tudósok vagy theologusok résztvehettek az ország tudományos életében. Nálunk ez nem volt, nálunk egy Szörényi, vagy Pákozdy László Márton, vagy Scheiber Sándor, vagy Artner Edgár, vagy — hogy egy világi személyt is említsek — Bálint Sándor nem számítottak tudósoknak, sem az Akadémián, sem az egyetemeken. Ők „csak” papok lehettek, csak az egyház emberei, és nem tudósok, akik valójában voltak. (Akadt azért ritka kivétel is: például az egyházi zene történetének kutatói.)

Gettóba zárni az egyházak szellemi életét? Valójában más történt. Az ismert állatkerti viccből véve a hasonlatot: nem lehetett tudni, a rács két oldalán állók közül ki is van ketrecben, s ki szabadon; hogy „mi” — az adott esetben: az egyházak elleni diszkriminációtól nem sújtott, mondjuk, egyetemi emberek —

kívül vagyunk-e, mint el akarják hitetni velünk, vagy pedig belül. A rács mindenki számára természetellenes helyzetet teremtett. Kettévágta a szellemi életet, jóformán lehetetlenné téve a szerves kapcsolatokat: a termékeny együttműködést, elkülönülést és kölcsönhatást. Az egyházak tudós hajlamú személyiségei részt vehettek ugyan egyházaik nemzetközi tudományos életében, de alighanem hiányzott nekik is a másik kör: a hazai közeg. Még Scheiber is: itthon nem a *judaica* tudósaként volt ismert, hanem inkább mint magyar irodalmi és néprajzi adalékok közreadója. Szörényi jelentős zsoldár-könyve, itthon bár, de csak németül jelent meg (1961). Artner monumentális egyház- és dogmatika-története megállt az I. kötetnél (1946), és később csak egy kis ókeresztény régészeti könyv megjelentetése adatott meg neki (1958) — és micsoda kezdeményező erő volt még e füzetnél alig vastagabb munka lapjain is. Pákozdy és munkatársai a héber szempontból mindeddig legjobb magyar bibliafordítást nem tudták elfogadtatni még saját egyházukkal sem.

Az állam, azzal, hogy egyfajta szellemi gettót állított fel a határokon belül a legtöbb egyházi tudós számára, végeredményben ugyanilyen gettóba zárta a nem-egyházi szellemi életet is. Hogy ma nincs érdemleges Biblia-tudomány Magyarországon, az e tárgyú szakirodalom terén üresek még a legjobb tudományos könyvtáraink is, részben azért van, mert a Bibliáról máshol nem lehetett beszélni, csak a szószéken; s az a hang szükségképpen más, mint a tudományé vagy mint a „laikus” (civil) társadalom érdeklődése. Nincs egyébként Magyarországon vallástörténet sem, még az egyházak hagyományos vallástörténetétől eredendően független fenomenológiai, összehasonlító vagy strukturalista vallástörténet sem, amelyek nélkül ma — másutt — komolyabb egyetem elképzelhetetlen, de amelyeket a szellemi élet szélesebb körei is igényelnek. Mindannyian a gettóban voltunk, csak éppen ki-ki más szektorában.

A helyzetnek csak egy megoldása lehetséges: az egységes szellemi élet, amelyben csak a minőség minősít, nem az intézményi, hitbéli vagy politikai hovatartozás. A polgári szabadságjogok, a szabadságok — Bibó István szavával — kis körei, a szellemi és kivált a tudományos élet autonómiája. A tudománynak mindig is legalább két nagy kulturális közege van: a nemzetközi és a belső, szűkebb körű, részben más természetű. Horizontális és vertikális kapcsolódások. Maga a tudomány, természetesen, csak nemzetközi lehet, kozmopolita, ha tetszik, ha nem. Ilyen a bibliatudomány is. Legkésőbb a *Divino afflante* (1943, magyar fordításban 1948) a római katolikus egyház biblikus tanulmányai számára is példás módon lehetővé tette ezt a „nemzetközi” vagy „kozmpolita”: csak a tudományra néző kutatást. A tudósok és más szellemi emberek ugyanakkor a maguk szellemi, érzelmi, hétköznapi életét, amely tudományos tevékenységüknek is a hordozó alapja, természetes közege, kisebb — szerves — közösségekben élik, és szellemi tevékenységükben ezzel a közeggel is állandó a kapcsolatuk. Ahogyan a Biblia tanulmányozásának vonatkoztatási rendszere csak a nemzetközi tudományosság lehet, ugyanúgy a magyar szellemi élet egészének is szüksége van a nemzetközi szintű magyarországi bibliatudományra, és nem is csak azért, hogy a magyar irodalom biblikus elemei érthetők maradjanak. A szellemi élet normális állapotának megteremtésére van szükség: az egyházak szellemi életének egybekapcsolására a kulturális, tudományos, szellemi élet egyéb tartományaival, hogy lehetővé váljék mind az együttműködés, mind a különbözőzés. Az első lépést a közeledésben nyilván azoknak kell megtenniük, akik az egyetemi vagy akadémiai lehetőségekhez hozzáférnek, a megfelelő intézmények lehető-

ségei fölött rendelkeznek. Hívni kell mindenkit, akik eddig kényszerűen távolmaradtak a tudományos intézményektől, a szellemi élet állami egyetemi, akadémiai fórumaitól. A Magyar Tudományos Akadémia néhány kezdeményezése, a már korábban fellállított középkori munkacsoport, a tudományos minősítés egyháztudományi bizottsága, a — hadd említsem ezt is — Judaisztikai Kutatócsoport, az egyetem egyháztörténeti fóruma stb. mind szükséges és jó kezdeményezés; de nem elég, és nem is csak a visszahívásra van szükség: új helyzetet kell kialakítanunk.

Csak egyetemeinket nézve, mindenképpen meg kell valósítani a klasszikus egyetemi integráció korszerű változatát, akár a teológiai karok visszaállításával — nyilván több teológiai karra volna szükség —, akár a meglévő, és önállóságukban már megerősödött akadémia (tanárok és hallgatók) számára szélesebb egyetemi lehetőségek nyitásával. Lehetetlen állapot, például, hogy míg a háború előtt és alatt az Országos Rabbiképző Intézet minden hallgatója automatikusan, bár bizonyos korlátozásokkal, az egyetem bölcsészkarát is elvégezte, s egyetemi doktorátust szerzett, addig ma minden hasonló egyéni kezdeményezés különleges eljárást igényel.

Egyetemi képzésünkben szükség van komolyabb egyháztörténeti ismeretekre, a filozófiai oktatás keretei között a különböző, köztük vallási filozófiai irányzatok hiteles oktatására, és ugyanígy az összehasonlító vallástörténetre vagy Biblia-elemzésre. Amerikai egyetemeken, s másutt is, az általános műveltségi tárgyak között többnyire szerepel egy kollégium: a Biblia mint irodalom. Nálunk is indítani kellene olyasfajta egyetemi előadásokat — hebraisták, biblikus tudósok, irodalmárok — közreműködésével, mint: A Biblia mint irodalom / mint történelem / mint vallási szöveg. Ne csak az olvassa, ismerje a Bibliát, aki „hisz”, rá hivatkozva vagy általa — bár a tapasztalat azt mutatja, hogy ma egyházaink életét sem az alapos Biblia-ismeret jellemzi. Pár évvel ezelőtt egy bölcsészkarai előadás-sorozat (Az ókori kereszténység és a 20. század szellemi élete) meghívott előadói, különböző teológiai akadémia tudós tanárai, szak-kollégium keretében, de a száz főt jóval meghaladó létszámú hallgatóság számára jelezték, milyen *egyetemi* rangú értékek volnának mozgósíthatók az egyházak tudományos műhelyeiben. S talán az is nyilvánvaló, hogy az egyetemi oktatás is segítségére van vagy lehet a teológiai akadémia (akadémia)knak: az egyházi levéltárosokat, művészettörténészeket, de hozzáteszem, történészeket, irodalmárokat, az iskolák matematika tanárait stb. ugyanarra és ugyanúgy kell megtanítani, mint a hasonló szakos más értelmiségieket. Néhány szűk szakterületen, mint az egyházművészet, ez eddig is folyt, és a tanító rendek tanárai is elvégezték a megfelelő szakokat, de én nem erről beszélek, hanem az *universitas* helyre- vagy kialakításáról. Ami történetesen az irodalmat illeti, éppen Northrop Frye bizonyította be, hogy a bibliai szöveg elemzése jó gyakorlóterep az irodalomelmélet számára — s ugyanígy, az általános szövegtudomány mélyebb vagy újszerűbb Biblia-értelmezést tesz lehetővé. Még sokáig sorolhatnám, mit tartok fontos teendőnek az egyetemi oktatásban; az irányt jelzi ennyi is.

Tudnunk kell, hogy az egyházaink, bármilyenek voltak is önmagukban, az elmúlt évtizedek során egyedüli őrzői voltak, valóságosan vagy jelképesen, bizonyos értékeknek, amely értékek a társadalom egésze számára érvényesek. Kultúránk tárgyi emléksanyagát nem kis részben éppen a templomok és egyházi műkincsek teszik. Igaz, talán éppen ezen a téren volt a leginkább működésben a közös akarat. De a nem materiális értékek legalább ennyire fontosak. A ha-

gyomány tisztelete, fogalmak, mint becsület, igazság, tisztesség, a tudat, hogy az ember felelős a tetteiért, hogy van mérce, amelyet nem lehet kényünk-kedvünk szerint átállítgatni: az erkölcs eszméjét inkább őrizték — vagy létükkel jelképezték — egyházaink, mintsem a sok szó, melyek mögött nem állt tartalom, vagy éppen ellenkezőleg, más tartalom állt. Nem mintha ez az értékőrző szerep jogcímként volna felhasználható. Nem hatalmi eszköz. Csak példa — lehet.

Ami ma a jogban is kodifikálódott, s bárki élhet vele törvényes formák között: a katonai vagy fegyveres szolgálat megtagadása évtizedeken át az egyik — azt hiszem — kisebb vallási csoport („szekta”) engedetlenségi mozgalma volt, egy csoporté, melynek a presztízse a köztudatban igen csekély. Nagy egyházaink főpapjai és állami bíróságok vállt vállnak vetve ítélték meg és el a fegyvertagadókat, több év börtönre és megbélyegzésre. Hivatkozás történt még a Bibliára is. Mostanra azonban a „kisegyház” Dávidok hite polgári joggá vált. Joggá, valamennyiünk számára. Ezt értem példán.

De beszélni szeretnék még más dolgokról is. Ha egyházak „és” társadalom kapcsolatát tárgyaljuk, Magyarországon nem hallgathatunk arról, hogy a zsidóüldözés, bár évtizedek múltak el az események óta, még mindig lezáratlan, jog szerint is, a lelkekben is, de főként a lelkiismeretvizsgálatban és felelősségvállalásban. Ami a jogot illeti: a törvényhozás csak nemrégiben is éppen azok ügyét minősítette későbbre halaszthatónak, akiket — akiknek a hozzátartozóit —, 1944 véres tavaszán és nyarán meggyilkoltak vagy elgázosításra kiszemeltek. Amit a német (NSZK) jog nyomban a háború után megoldott: a jogutód nélkül elpusztított zsidóság kollektív kárpótlása, a zsidó intézmények és közösségek jelentős segítése, a temetők és zsinagógák gondozása, nálunk mint jogi és erkölcsi kötelesség még szinte föl sem vetődött. A különböző egyházak történészei újabban, jogosan és helyesen, beszélnek arról, hogy kik járultak hozzá, papok vagy egyházi intézmények, a magyar zsidók — mindenekelőtt a hirtelen-keresztény zsidók — mentéséhez, olykor megmentéséhez. Nem egy igaz ember volt Magyarországon is. De arról, hogy mégis mit *nem* tett meg éppen a nagy egyházak magas tisztségviselőinek legtöbbször, amit megtehetett volna, tiltakozással, felelősség-vállalással, mentőakciókkal, noha nyilvánossá vált dokumentumok őrzik a mulasztás, esetenként egyenesen bűn emlékét, őszinte beszéd alig esik. A római katolikus egyházban talán csak Nyíri Tamás szólt a zsidóüldözésről és antiszemitizmusról az egyházi önbírálat és felelősségvállalás hangján, nemes és erős hangon. Amennyire tudom, erős ellenérzés fogadta, és egyháza nem vállalt teljes szolidaritást a véleményével, de részben személyével sem. Pedig ez a tárgy, hadd mondjam így, mindörökké kibeszélhetetlen marad; mint ahogy, mondjuk, újra és újra szó esik, a zsidó-keresztény hagyomány köréből véve a példát, az eredeti /eredendő/ ősi bűnről. Katolikus templomainkban ma is hallani, s nemcsak Máté evangéliumának szövegére (27,25) hivatkozva, a zsidók értetlenségéről, bűnéről, az Isten-gyilkosságról. Addig, hogy az európai antiszemitizmusnak újszövetségi gyökerei is vannak, s a kereszténységet, mondhatni, évezredek felelősség terheli benne, nálunk talán csak Éliás József, a templomából kitett református lelkész ásott le: maga is egyike az 1944-es év igaz embereinek. Nemcsak a magyarországi zsidóság helyzetéről van szó, nemcsak a múlt feldolgozásáról vagy a mai magyar társadalom békéjéről, és nem is a zsidó-keresztény párbeszédéről: végső soron arról, hogy a keresztény egyházaknak el kell vetniük évezredek hagyományaik egyik elemét, korrigálniuk kell önmagukat, becsületesen elismerve, mi volt a keresztény antiszemitizmusban a bibliai helyek téves

értelmezése, és mi volt a kereszténység valóban végzetes tévedése, a meghaladni nem tudott örökség. Semmiképpen sem a bántás szándéka mondatja velem, éppen ellenkezőleg, a segítése, és talán a tárgyban némi külföldi tájékozottság: a magyarországi keresztény egyházak, s érzésem szerint a leginkább a katolicizmus, éppen 45-46 évvel van a világ, úgy értem: a külföldi katolicizmus mögött az antiszemitizmus ki-gennyezése terén. Sok javaslatot terjesztettek elő újabban egyházi ünnepek államiként való elismertetéséről: magas egyházi vagy politikai fórumokon senki sem hozta szóba, hogy vannak zsidó ünnepek is, amelyeknek egyike vagy másika közös állami — „nemzeti” ünnep lehetne, jeleül a magyarországi zsidóság iránti közös megbecsülésnek. Tudjuk, egy mai egyetemista éppen úgy nem lehet felelős az auschwitz-i gázkamrákért, mint ahogyan a ma élő zsidók sem a zsidó Jézus kereszthaláláért. Nem vádaskodni kell, hanem kimondani, történeti távlatból lehet higgadtan, mi történt, mert csak ezáltal tudatosítjuk, minek nem szabad soha többé megtörténnie. Ezért kell beszélni a zsidóüldözésről.

Dies diem docet: amit tegnap tévedtünk vagy vétettünk, ma felismerhetjük tévedés vagy vétség voltában. Az elmúlt évtizedekben a glóbusz méreteiben megnyílt világ, a korábban elszigetelt kultúrák érintkezése, helyenként pedig többféle kultúra egyidejű egymásmellettsége megtanította az emberiséget arra, hogy az életnek és a gondolkodásnak többféle igazsága van. Néhány éve, amikor a Dalai láma Budapesten járt, egyik nyilvános fellépésén arról beszélt megnyerő egyszerűséggel, hogy a buddhizmus, annak is a tibeti változata, korábban azt a meggyőződést vallotta, hogy az övék az egyedül igaz vallás. Az indiai emigráció, és a nyitott világban szerzett tapasztalatok, időközben arra a belátásra vezették őket, hogy tévedtek: minden vallás igaz. Mindegyikük, mondja, értékeket képvisel. A buddhista főpapot nem a relativizmus melletti érvként idézem, mellest, emlékezetből, s így nyilván pontatlanul; szavai számomra a pluralista gondolkodás tömör jelisége. Találnak nemcsak a vallásokra.

A valódi pluralista gondolkodásmód és magatartás mintha még ugyancsak hiányoznék minálunk: a magyar társadalom egészében, s úgy látom, a „nagy” egyházakban is. A dalai láma mondása bizonyára nem filozófia, hanem inkább magatartás: tolerancia a mások értékei iránt. Minden társadalomban, de még kis csoportokban, akár családokban is, egészen különböző értékrendszerek élnek egymás mellett. Nem is pusztán arról van szó, hogy megtűrjük a különbségeket: az értékrendszer, gondolkodásmód, életvitel különbségeit. Erre még a jog vagy a közérkölc is kötelez mindenkit. A lényeg csak ezután következhet: tanulnunk lehet a *más*-ból, más értékeiből, más életviteléből. A hétköznapi életben ez többnyire magától értetődik: elég, ha a divatra vagy az ételreceptekre gondolunk. Más dolgokban, a magasabb értékek esetében, már sokkal nehezebb. Vallás dolgában pedig, hitelvek, szertartások, képzetek egymásra gyakorolt sokféle hatása ellenére, szinte példa nélküli volt, korábban biztosan, hogy az igaz minősítést kapja, fenntartások nélkül a másik is. A pluralista társadalom, eszményi állapotában, mint Picasso vásznán egy arckép vagy akt: egyszerre látjuk rajta a testet, minden oldalról, több nézetből.

Nálunk most figyelmet érdemlő társadalmi folyamat zajlik. Én úgy látom, a római katolikus egyház, jogai és igazsága tudatában, igen aktív abban, hogy visszaszerezze vagy elfoglalja az őt megillető helyet a társadalomban. Sajnos, sokszor az a látszat, hogy ez a hely, amelyet a katolikus egyház a magáénak érez, csak a háború előtti állapotokat formázza, nem sokat változott a közben

eltelt évtizedek során. És semmiképpen sem hasonlít arra, amit az imént a Dalai láma szavai nyomán mint a polgári társadalom eszményét jelezni próbáltam. Az 1990. évi Szent István-nap, a Bazilikában, ahogyan a televízió mutatta, sokak számára lidérces álomnak tűnt. Még a kormányférfiak is valóságos zászlósuraknak mutatkoztak vagy látszottak — s amit az egyház magából mutatott, legalább ötven éves kép. Talán erős a kifejezés, amit használni fogok, de engedtesék meg, hogy nyíltan beszéljek; zenei élményeim java része egyetemista korban a vasárnap délelőtti Mátyás-templomból, az Egyetemi templom csodálatos gregorián miséiről és a Belvárosi passióiról való volt, meglehetősen ismerem a liturgiát. Ez a Szent István-nap azonban: *operett-katholicizmus* volt. De nem támadni akarok, erre sem jogom, sem okom. A jelenség mégis jelkép értékű, mint ahogyan jelképes volt az Egyetemi Színpad visszaszerzése is, hogy most csak annyit mondjak róla: elébe vágva a törvényhozás rendelkezéseinek. Mintha volnának a római katolikus egyházban irányzatok, mértékadó körök, amelyek abban a meggyőződésben élnek, hogy Magyarországon egyedül a katolicizmus a kereszténység, továbbá, egyedül a kereszténység a vallás, s végül, egyedül a vallás a lehetséges értékrendszer: mintha a mai Magyarország római katolikus társadalom volna vagy azzá kellene lennie. Mindannyian tudjuk, hogy ez nem így van, s tudjuk azt is, hogy mindenki tudja, az egyházak is, hogy nem így van. A társadalom re-integrációjának, amiről — csak a tudományos élet vonatkozásában — fentebb beszéltem, egy új koncepció jegyében kell megvalósulnia: a polgári (civil) társadalom szabadságjogai és a kölcsönös tolerancia jegyében. Magyarországon harmincegy-néhány nagyegyház és egyházi csoport van: alkotmányjogi szempontból egyenjogú valamennyi, s egyenjogú velük az is, szervezethez tartozva, netán magányosan, aki a „nagy” vagy „kis”-egyházak egyikéhez sem sorolja magát.

Sokfélék vagyunk, mi magyarországiak. Magyarok, zsidók, cigányok, svábok, szlovákok. Vagyunk menekültek is, szomszéd országokból vagy éppenséggel Ázsiából, Afrikából. Katolikusok vagyunk és zsidók, reformátusok és vallástalanok. Evangélikussá keresztelt zsidók, hitüket veszített keresztények. Gyermekei szüleinknek, akik közül az egyik zsidó, a másik pedig — hogyan kell mondanom: pogány, nem-zsidó, keresztény, magyar? Az egyik katolikus, a másik református. Vagyunk papok és professzorok, kétkeziek és értelmiségiek. Vagyunk jók és szépek, de vagyunk — így vagy úgy — utálatosak. Sokfélék. Ne bírái akarjunk lenni egymásnak. Osszuk meg egymással értékeinket. Megmaradunk azok, akik vagyunk; de mások értékei talán gazdagabbá tehetnek bennünket: mindannyiunkat.

KONTRA GYÖRGY

Igen tisztelt Főszerkesztő Úr!

Nagy megtiszteltetésnek vettem, hogy a Vigilia karácsonyi számába az én írásomat is igényelték. Nyomaszt, hogy a feltett kérdésekre mit válaszoljak. A harmadik kérdés eleve kiesett, hiszen ebben a problémakörben teljesen illetéketlen vagyok. Az első és második kérdés folyamatosan foglalkoztatott, de nem jutottam semmi érdemlegesre. És itt van immár a szeptember vége. Jobb, ha most megírom, hogy ne számítsanak rám, így legalább nem okozok szerkesztési problémákat.

Mit írhatnék a kérdésre, *hogyan látom a keresztények és a nem hívők viszonyát?* Egyetlen szót: misszió. És: *hogyan illeszkedhet bele az egyház egy pluralista társadalomba?* Bizonyásgtétellel Krisztusról. *Mit adhat a demokráciának?* Csak a Szentlélek vigasztaló erejét. És *mit kaphat tőle*, vagyis arra, hogy mit „kaphat”: ne várjon semmit.

Hogy *hogyan látom a katolikusok és a többi hívő viszonyát*, csak az ismert idézettel válaszolhatok: Ut omnes unum sint.

Nagyon sajnálom, hogy nem teljesíthettem kérésüket, és nem szolgálhattam érdemleges válasszal.

Szíves üdvözléssel

Bp., 1991. szept. 25.

KORNIS MIHÁLY

Jakabbal szólván...

Miért nem szabad a hívőnek a világi hatalommal tartania?

„Figyeljete csak ide, szeretett testvéreim: vajon nem Isten választotta ki azokat, akik a világ szemében szegények, hogy hitben gazdagok legyenek, és örököljék azt az országot, amelyet Isten az őt szeretőknek ígért?

De ti megszegényítettétek a szegényt.

Vajon nem a gazdagok hatalmaskodnak-e rajtatok, nem ők hurcolnak-e titeket törvény elé?

Nem ők káromolják-e azt a szép nevet, amelyről titeket elneveztek?...

...Úgy beszéljete, és úgy cselekedjete, mint akiket a szabadság törvénye ítél meg...

...Ha tehát valaki a világgal barátságot köt, ellenségévé válik az Isternek.”

Miért szül képmutatókat a hivatalossá tett hit?

„Mert ha valaki csak hallgatója az ígének, de nem megtartója, az olyan, mint az ember, aki a tükörben nézi meg az arcát. Megnézi ugyan magát, de elmegy, és nyomban el is felejtí, hogy milyen volt...”

...Ha valaki azt hiszi, hogy kegyes, de nem fékezi meg a nyelvét, hanem még önmagát is csalja, annak a kegyessége hiábavaló...

...Testvéreim, mit használ, ha valaki azt mondja, hogy van hite, de cselekedetei nincsenek? Vajon üdvözítheti-e őt egyedül a hit?

...a hit is, ha cselekedetei nincsenek, halott önmagában.”

Miért keresztényietlen a viszálykodás?

„Kicsoda bölcs és értelmes köztetek? Mutassa meg magatartásával, hogy mindent bölcs szelídséggel tesz.

Ha pedig keserű irigység és viszálykodás van a szívetekben, ne dicsekedjete, és ne hazudjate az igazsággal szemben...

...Honnan vannak viszályok és harcok köztetek? Nem a tagjaitokban dúló önző kívánságok okozzák ezeket?

Kívántok valamit, és nem kapjátok meg, öltök és irigykedtek, de nem tudtok célt érni, harcoltok és viszálykodtok tovább...

...Ne rágalmazzatok egymást, testvéreim. Aki testvérét rágalmazza, vagy ítélkezik felette, az a törvényt rágalmazza, és a törvény felett ítélkezik."

* * *

Az elmúlt évben Isten mintegy tálcán kínálta fel a lehetőséget az Ó Országában hívőknek, hogy szeretettel tegyünk nagygyá: egyé Magyarországot. De mi megint és ismét Barrabást kiáltunk Jézus helyett.

Pedig tán sose lett volna fontosabb, hogy az áruló csavargóként megbélyegzett, megostorozott, megköpdösött Istenfiú nevében cselekedjünk a köpönyөгforogató régi-új hatalmasokkal szemben.

Most mindenki a másakra mutogat, veszekszik, fél, és káromkodik.

Hol vagy, magyar keresztény?

Hol vagyok: hol vagyunk?

NAGY ENDRE

Hit és hatalom

A szocialistának mondott politikai rendszer és az általa képviselt hivatalos ateista ideológia összeomlása után a keresztények ahelyett, hogy a belső megkönnyebbülés és a külső szabadság állapotába jutottak volna, amit csak titokban mertek remélni a vallásszabadság valamikori eljövételétől, valami előre nem látott, furcsa, nyugtalanító és sok tekintetben fenyegető helyzetben találták magukat. Az új szituáció nem az otthonosság érzetét kelti bennük, hanem inkább újfajta, de mégis ismerős szorongást vált ki, amelyben az ön- és helyzetdefiníciók hagyományos és az új helyzetre előzetesen többé-kevésbé kontemplált technikái és mintái csődöt mondani látszanak. Miként T. S. Eliot Háromkirályokról szóló versében a „napkeleti bölcsek”, a „mágusok” hosszú és fáradságos út után végre meglátják a Születést, de a beteljesedés elvárt megnyugtató helyzete helyett új és sok tekintetben keservesebb belső és külső feladatok tornyosulnak előttük, akként a keresztény hívők is úgy érezhetik, hogy a rendszerváltás beteljesedése közepette inkább új keresztet kell magukra venniük új siralomvölgyekben.

Mert azt kell tapasztalniuk, hogy majdnem-katakomba létük, gyerekeik tankönyveiben hitük korszerűtlennek, modern értelmes emberi felfogással összeegyeztethetetlennek történt megbélyegzése, vallásgyakorlásuknak a hétköznapi életben tapasztalt hol nyílt, hol rejtett akadályoztatása s a többi jelzés, ami azt sugallta-sulykolta, hogy pusztán hívő mivoltuk miatt alacsonyabb helyen vannak a közmegebecsülés hierarchiájában, *nem* az előbb kemény diktatúra, utóbb a „későszocialista” autokratikus állam és állampárt kikezdehetetlen erőszakos uralmának a következménye, amelynek múltán minden szorongattatásuk eltűnne, hitüket és vallásukat szabadon megvallhatnák és gyakorolhatnák, s a többi korábbi elnyomottal egyetemben visszakapnák az őket megillető társadalmi megbecsülést. Ezzel szemben az derült ki, hogy bár mostantól fogva tényleg meg-

szűnt a kötelező ateista nevelés és beköszöntött a vallásszabadság korszaka, az az *averzió* a hittel és a vallással szemben, melynek a fenntartója az állampárt volt, most egy jóval megfoghatatlanabb, de ugyanolyan reális hatalom, a társadalmi nyilvánosság és közvélemény jelentős részének erejéből táplálkozik. A keresztény hívők számára most váratlanul kiderült, hogy nemcsak a pártállam erőszakos eszközei miatt volt, azaz nemcsak *látszólag* volt a társadalom jelentős része ateista, hanem valóban és meggyőződéssel; hogy nemcsak a pártállam volt egyházellenes, hanem a társadalom jelentős része is; hogy nemcsak a pártállam gúnyolta és tette nevetségessé azt, ami a kereszténynek szent, hanem a társadalom jelentős része is; hogy nemcsak a pártállam vetette el a valláserkölcsei nevelést, hanem a társadalom jelentős része is; hogy nemcsak a pártállam volt az ő harcos ellenfele, hanem a társadalom jelentős része is.

Kiábrándító felismerés. A tényállást úgy is meg lehetne tömören fogalmazni, hogy a magyar keresztény társadalom most került brutálisan szembe a ténnyel, amelyet nyugati turistaújtjain már észrevehettek volna, ha odafigyel, nevezetesen, hogy szekularizált világban adatik élnie. Amit az 1945-ig zajló modernizációs folyamatok — összehasonlítva a nyugat-európai fejleményekkel — nem tudtak végbevenni, az az elmúlt évtizedekben ténylegesen végbement. A politika, a gazdaság, a tudomány és a kultúra szervező elvei úgy látszanak működni, mintha minden transzcendencia befolyásától mentesek lennének.

Ráadásul a társadalom ama másik „jelentős része” olyan képet rajzolt a keresztényekről a keresztényeknek, hogy valósággal vissza kell borzadniuk tőle. Ha a keresztény azt hitte magáról, hogy ő a szeretet vallásának és tiszteltetelméltó értékeinek a képviselője, akkor most meg kellett tudnia ennek az ellenkezőjét. Megtudhatta, hogy ő pont olyan erőszakos, mint a pártállam volt, mert a korábbi kötelező ateizmus ideológiája helyett ő most a saját ideológiáját akarja a társadalomra rákényszeríteni, hogy az antidemokratikus keresztény kurzust akarja restaurálni, hogy agresszív, intoleráns, türelmetlen, hogy eszméi és erkölcsi terjesztéséhez a hatalom eszközét akarja igénybe venni, hogy a nem-hívókat a magyar társadalomból ki akarja rekeszteni, hogy a volt egyházi ingatlanok visszaszerzésére irányuló akciójában saját érdekeit mások jogos érdekeire tekintet nélkül ridegen érvényesíti, hogy egyházai az elmúlt rendszerrel szemben „tülkonform” magatartást tanúsítottak és most képtelenek az önkritikus önvizsgálatra, hogy a kereszténységre hivatkozva meztelen uralmi igényeire borít fügefalevelet.

S ha még mindez nem volna elég, felbukkan egy igencsak zavarbaejtő tény, amelyről a keresztények haboznak reflektáló eszmélkedésekbe bocsátkozni. Ez pedig az a tény, hogy a választóvonal, amely a hívők és a társadalom ama másik „jelentős része” között húzódik, egyáltalán nem esik egybe a hívők és nem-hívók közötti megoszálással. A kereszténység és hívei elleni fenti vádak és támadások, melyeket idéztünk, az ellenzéki pártok politikusai és publicistái részéről fogalmazódnak meg ugyan, tehát olyan pártok vidékéről, melyek magukat világnézetiileg semlegesnek nyilvánították, ámde e pártok parlamenti és önkormányzati képviselői és bizonyára szavazói és szimpatizánsai között is tudhatóan vannak magukat hívők kereszténynek valló emberek, sőt van olyan ellenzéki párt is, amelynek formális vallási tagozata van.

Ez bizony kétségtelenül zavarbaejtő körülmény, és alkalmas arra, hogy bármely politikai oldalon vagy a politikán abszolút kívülálló hívő ön- és helyzet-definíciós törekvéseit aggasztóan megzavarja. Mert ha e tényről észrevette, el kell gondolkodnia azon, hogy hogy is van ez a dolog. Egy idő után valószínűleg rá

fog jönni, hogy ha úgy is tűnik első pillanatra, mintha a front a hívők és nem-hívők között húzódná, valójában a harc nem ezen a világnézeti síkon zajlik, minden látszat ellenére. S ha eddig eljutott, akkor azt is észlelni fogja, hogy itt voltaképpen *politikai* ellenfelek csatája folyik a hatalom megszerzése, megtartása és befolyásolása körül, amibe a kereszténység eszméit belekeverik. S ha még tovább elmélkedik e fölött a tényállás fölött, talán az is megvilágosodik előtte, hogy e helyzet azért következett be, mert a pártok közül három, történetesen azok, amelyek a választások után kormányra jutottak, magukat többé-kevésbé keresztény pártoknak nyilvánították. Mivel pedig a politikai harc eszköztárába az eszmei fegyverek is beletartoznak, nincs mit csodálkozni azon, ha az ellenzék ezeket is használja, s velük a rivális pártok eszméit támadja. Ha a kormánypártok a mohamedán valláshoz kötötték volna magukat, akkor most azt támadnák.

Mármost ebben a helyzetben ki másnak, ha nem a hívő kereszténynek kellene higgadt alázattal megvizsgálnia, hogy a torzkép, melyet róla festenek, a vádak, amelyekkel illetik, vajon nem tartalmazznak-e számára hasznosítható tanulságokat.

Szembeötlő először is, hogy a vádak és szemrehányások nem a filozófiai materializmuson alapulnak, vagyis nem is igazán világnézeti harcról van itt szó. Talán egyetlen írástól eltekintve, amikor a szerző nem-kereszténynek nyilvánítja magát és a személytelen univerzumra hivatkozva vallja humanista erkölcsi elveit, a többnyire publicisztikai megnyilvánulásokban nem lehet olyasmit olvasni, hogy mondjuk, a modern tudomány fényében a transzcendenciában való hit túlhaladottá vált. Más kérdés, hogy a filozófiai materialista is megköti a maga pascal-i fogadását, amire életét teszi, s ezt természetesen jobbnak tartja az Istenben való hitnél. De a hívő is így tesz. Nem, ezek a támadások, melyek olykor mélyen sértve a vallásos érzékenységet egészen a blaszfémiaig elmennek (ld. például a pápalátogatás körüli néhány publikációt), nem világnézeti harc, hanem olyan indignáció manifesztumai, amelyek *erkölcsi alapon* nyugszanak. Még hozzá, bármilyen hihetetlenül hangzik, keresztény gyökerű erkölcsi alapon — anélkül, hogy szerzőik ennek tudatában lennének. Mert ha ezekről lehántjuk a sallangokat, a stílári fordulatokat, a retorikai fogásokat, akkor csupasz magjukban azt a szemrehányást találjuk, hogy a keresztények saját eszmei és anyagi érdekeik érvényesítését a hatalom eszközével akarják keresztülvinni. Márpedig ez összeférhetetlen a szeretet vallásának maga által felállított elveivel. Ez természetesen nem ebben a formában fogalmazódik meg, hanem azt mondják, hogy az ilyenfajta érdekérvényesítő törekvésekkel a modern politikai demokrácia exigenciái szenvednek sérelmet. De hát ezek az exigenciák, ilyenek pl., hogy az ember szabadnak és egyenlőnek született, hogy lelkiismerete szabad, hogy szabadon bírhatja tulajdonát, hogy fajra, nemre, bőrszínre, vallási és politikai meggyőződésre tekintet nélkül mindenki egyenlő elbírálásban kell hogy részesüljön és egyenlő eséllyel kell hogy bírjon bármilyen társadalmi pozíció betöltésére, hogy szabadon választhatja és válthatja le vezetőit és hasonlók, nos, mindezek az exigenciák nem mások, mint Bibó István kimutatja az európai társadalomfejlődésről írott esszéjében, mint a keresztény tanításokban eredetileg megfogalmazódott hatalomhumanizációs tendenciáknak mára a civilizált államok alkotmányában megjelent inkarnációi.

Az ellenzék ádáz támadásai tehát a keresztény hívőket és keresztény pártokat végsősoron a keresztény etikával szembesítik. Ami e támadásokban rosszhiszemű oktatás, félreértés, tudatlanság, blaszfémia, azt szelíden és határozottan vissza kell utasítani, de a tanulságot, ami benne rejlik, lelkiismeretvizsgálat

után meg kell szívlelni. Ez a tanulság pedig abban fogalmazható meg, hogy kár volt a kereszténységet a hatalmi pártpolitikába belekeverni, s ezért onnan mihamarabb ki kellene menteni. S ha ez megtörténne, maguk a hívők lepődnének meg legjobban azon, hogy az ellenük irányult támadások mily gyorsan elenyésznének.

POSZLER GYÖRGY

Citátumok — Kommentárok

(„hitetlen vallomás” három tételben)

„Különben is Krisztus — miként az egyház mindenkor hitte és hiszi — mérhetetlen szeretetből és önként, az összes emberek bűneiért vállalta szenvedését és halálát azért, hogy mindnyájan üdvözljenek. Ha tehát az egyház ígét hirdet, úgy kell szólnia Krisztus keresztjéről, mint Isten egyetemes szeretetének jeléről és minden kegyelmi forrásról.” (Nostra Aetate — A II. Vatikáni zsinat nyilatkozata az egyház és a nemkeresztény vallások viszonyáról)

Gondolkodóba ejt a körkérdés. Keresztények és nem hívők, katolikusok és más hívők viszonya? Az egyház megosztottsága? Van-e jogom szólni? Leemelem a polcra a kötetet: A II. Vatikáni zsinat tanítása. A nyilatkozat minden ember üdvösségéről szól. Üdvösségéről — talán átvitt értelemben is. Minden ember ügyében kompetens lehetek.

De honnan a kétely? A „vallomás” tárgya. Korábban — esetleg — járhatott érte előny. De még tiltotta a jóízlés. Most — biztosan — nem jár érte előny. És már nem tiltja a jóízlés. Nem vagyok hívő. Nem hitetlen vagyok — korrigálok az alcímet — még mindig sok mindenben hiszek. Ám nem vagyok vallásos. A „vallomáshoz” kívánkozik azonban három „de”.

Nem vagyok hívő. „De” katolikus neveltetésem miatt érzelmileg erősen kötődöm. Az egyetértés lehetősége örömet okoz; lehetetlensége rossz kedvet. A templomban jólesően otthon vagyok. Te Deum-ok, Veni Sancte-k jó emléke; reggeli diákmisék megőrzött melege. Ellenőrzöm magamban. Művészeti élmény? Chartres-ban és Reimsben az is. A Városmajorban vagy a Pasaréten semmiképpen.

Nem vagyok hívő. „De” szeretnék valamit érteni a világból. A mindenség keletkezésének, mozgásának, sorsának okára elfogadható feltételezést nem ismerek. Legfeljebb egy végső tervező-elrendező intellektus létét. Katekizálható tétélekkel azonban megközelíteni nem remélem. Ahogy nincs magyarázatom lényem mulandóságon túlmutató igényére sem. A tradicionális vallásosság magyarázatát nem élhetem, ám jobbat nem tudok.

Nem vagyok hívő. „De” egész kultúrám a kereszténységtől, azon belül a katolicizmustól meghatározott. A hit jelképei nélkül nem értem a festészetet és himnuszköltészetet. Az Ótestamentum kulcs Adyhoz. Az Újtestamentum közelít Babbitshoz. Csak Európában lehetek otthon. Ám a kereszténység nélkül nem szólalhat meg az európai múlt. A kereszténység nélkül nem képzelhető el az európai jövő.

Mindez a szóláshoz biztosan elegendő ok, esetleg elegendő jog. Merre hát, magyar katolicizmus? Példázatokban és idézetekben fogalmazok. A rövidség és egyértelműség okán. Három — számomra eligazító — jelképes alak: Sík Sándor, Apor Vilmos, Márton Áron. Az első és utolsó szerény emlék is és történeti ismeret. A középső megkerülhetetlen tanítás is és történeti ismeret.

Sík Sándor és a közösségek melege

„Éjjeli őrök: Sík t. u. és én... Mindenki feküdt, néha kiáltott közbe a csendbe egy kukik vagy egy vércse. Én Sík t. u.-val beszélgettem nyelvekről és nemzetekről és hogy mi szeretnék lenni... A táborban teljesen Sík-rajongóvá lettem... A mai nap egyike legszebb napjaimnak... A „romlott cserkészárs” rájött céломra, és őt fölötte meghatotta — azt mondja, hogy már javul, új életet kezd azóta, hogy Sík tanár úr felhívta szobájába... ha ígérete nem igaz, újra kezdem a munkámat. Eredményt fogok kivívni. És ez winnetou-i munka lesz. Remélem, nem lesz rá szükség. Éljen Sík tanár úr!” (Szerb Antal piarista cserkész naplója 1915 nyarán)

A sorokban meghitt együttlét szelíd öröme. Éjjeli beszélgetések csendes szavai. Tábortüzek meleg illata-fénye. Cserkészhit és indiánromantika. Hajdanvolt diákélmény távoli üzenete. A cserkészlet — számomra — csak metafora. Nem tudom, feltámasztható-e. Folytatható-folytatandó ott, ahol abbamaradt? Nemes anakronizmus vagy eleven hagyomány? Élményeim vannak. Méghozzá a piarista cserkészletből. A 40-es évek elejéről. Nem tagadom, nem igazán jök. A parancsnok — hisz rajta múltott —, de hogy is mondjam? Nos, a parancsnok nem Sík Sándor volt. Ettől a csapat félig a katonaságra kacsintott, félig kirekesztő keménységre nevelt. De nem erről van szó. Nem cserkészetről és főként nem emlékekről. Hanem a közösségek lehetőségéről és a Sík Sándor-példázat jelentéséről.

Éppen itt a legnagyobb baj. A testmeleg közösségek létével. Amire vonatkozhat a cserkész-metafora. Érdemes távolról kezdeni. Régen, az ipari társadalom keletkezése előtt, a közösségek teremték. Később, az ipari társadalom keletkezése után, a közösségeket csinálták. Az ipari társadalom éppen a finomszerkezetet rombolta szét, legalábbis alakította át. Lassan nőtt, szerves állapotból gyorsan torlódott, szerveslén állapottá. A lassan nőtt szervesesség kedvezett, a gyorsan torlódott szerveslenség nem kedvezett a közösségek létének. Már nem teremték, csinálni kellett. A jól csináltak szervültek. Spontán-szerves közösség helyett kvázi-szerves közösséggé lettek. Létrejöhetnek Sík Sándor éjjeli beszélgetései, fellobbanhattak szép fényű tábortüzei. Am Kelet-Európa félszázada ezt is elvetélte. Rekonstruálta, ad absurdum vitte az ipari társadalom rossz tendenciáit. Annak nem modern, XX. századi, de anakronisztikus, XIX. századi változatát. Letarolta a kvázi-szerves közösségeket, és — ma már világos — nem tudott újakat teremteni. Benne az ipari társadalom magányos, modern embere még magányosabb lett. Csupán két lehetősége adatott. Kilépés a hétfégi üdülő szegényes Robinszon-szigeteire. Belépés az elhagyottak kívülről szervezett tömegjeleneibe.

Nos, a folyamat megfordíthatatlan — legalábbis rövid távon. De javítható — legalábbis hosszú távon. Mi, felnőttek — úgy vélem — menthetetlenek vagyunk. De a gyermekekről van szó. „Úttörő”-korúakról, „levente”-korúakról, „KISZ”-korúakról. Nekik kellene éjjeli beszélgetések, fellobbanó tábortüzek. Az atomizált egyedüllevők tétova kézfogása. Ki csinálja? Az agyonhajszolt, megélhetésért küzdő család? A dezorganizált, fennmaradásért küzdő iskola? Félve mondom: Talán az egyház. Jól konstruált, szervülhető kvázi-közösségekkel. Szóve a szeretet pókhálóját — majd megvastagszik és összeköt. Tisztítva a szolidaritás hajszálereit — majd megindul ismét a vérkeringés. Minden gyermek — katolikus, nem katolikus, hívő, nem hívő — számára. Legalábbis példát teremtve.

Apor Vilmos és az üldözöttek védelme

„A Győri Nemzeti Hírlap útján nyilvánosságra jutott Nagyméltóságodnak az az intézkedése, mellyel... gettóban kívánja összezsúfolni kor- és nemre való tekintet nélkül mindazokat, akiket különféle miniszteri rendeletek zsidóknak nyilvánítanak... Ezen intézkedés ellen, mely minden emberiséggel és keresztény szellemmel ellenkezik, mely igazságos és tárgyilagos ítélet nélkül büntet ártatlanságokat, sőt a bűnözésre még képtelen gyermekeket is, mint az ősi Győr városának püspöke tiltakozó szavamat emelem fel és Isten és a magyar- és világtörténelem előtt Miniszter Urat teszem felelőssé mindazért a betegségért és halálesetért, mindazért a megvetésért és elítélésért, mely ennek az intézkedésnek nyomában fog járni.” (Apor Vilmos levele Jaross Andor belügyminiszterhez, 1944. pünkösd)

Tudjuk, mindig és hevesen tiltakozott az üldözés ellen. Közhely? Talán. De nem tisztán történelmi kérdés. Lehet jelené és jövőé is. Maradt valami a hamu alatt a gyilkos parázsból. Rossz szelek életre szíthatják. Új olajak ösztönzésével is. Régi bűnbakká tenni nyolcvanezer megmaradt zsidót? Új bűnbakká tenni többszázezer itt élő cigányt? Burkolt célzásokból érteni a szándékot. Villanó tekintetéből érezni az indulatot. Gondolom, a katolicizmus forduljon ellene. Nem későn és gyenge szóval. De korán és erős hangon. A lángot előző befülledést kell oldani — tiszta levegővel. A robbanást előző feszültséget levezetni — józan érvel. A gyűlölet a múlt lezárásában tragikus félreértés. A jövő megnyitásában tragikus zsákutca.

Meg egyáltalán — ott vannak az elesettek. Ha fordul a történelem, sokan kiesnek a kanyarban. Most nagyot fordult, nagyon sokan kiestek. Nemcsak a politikai fordulattól, a gazdaságitól is. Munkanélküliek, nyugdíjasok, pauperizálódó kisemberek. Főleg munkások és értelmiségiek. Meg a régi igazságtalanságok orvoslása új igazságtalanságok forrása. Legalábbis lehet. A hajdani fordulatkor kiesettek kezét senki sem fogta. A mostani fordulatkor kiesettekét az egyház foghatja. Ez lenne az egyház szociális munkája, amely Apor élete egyik felét kitöltötte.

Meg egyáltalán — ott vannak a megzavarodottak. Rövid, kemény nyomás alatt megerősödhet a hit — annak minden fajtája. Nem nehéz dönteni. Erkölcsileg könnyű korszak, ahogy Thomas Mann mondta. Hosszú, puha nyomás alatt felmorzsolódhat a hit — annak minden fajtája. Nehéz ellenállni. Erkölcsileg nehéz korszak, ahogy Thomas Mann mondta. Nálunk először az előbbi volt, másodsor az utóbbi. A hitet kellene helyreállítani — annak valamilyen fajtáját. (Gondolom világos: szeretetet szülő hitről van szó, nem gyűlöletet nemző vak-hitről.) És talán a naiv hitet átvezetni a tudatos hithez. Az egyik még a tudatlanságra is alapozhat, a másik csak a tudásra. Ez lenne az egyház pasztorációs munkája, amely Apor élete másik felét kitöltötte.

Tehát szociális munka. Minden elesettnek, nemcsak a hívőknek. Tehát pasztorációs munka. Minden hitet élesztve, nemcsak a katolikust. És külön a kettő. A hit nem lehet a segítség hozama. A segítség nem lehet a hit ára. Apor életrajzában olvasom: mindenkin segített. Csak azt kívánta, legyen ott a szentmisén. Őszintén remélem, az életrajz téved. Úgy szeretném: mindenkin segített és nem kívánt semmit.

Márton Áron és a nemzet szelleme

„...Nagyméltóságod, aki szereti saját nemzetét, bizonyára megérti, hogy a magyarság nem áldozhatja fel magát a nagy-román eszme oltarán... Érintkezem a magyar társadalom minden rétegével, ismerem a falu helyzetét éppúgy, mint a

városokét, az értelmiség gondolkodását éppúgy, mint a munkásságét. Isten magyarnak teremtett, s természetesen fajtestvéreim sorsa és sorsának alakulása iránt nem lehetek közömbös. A papi hivatásom pedig arra kötelez, hogy a kérdéseket erkölcsi szempontból is mérleljem. A román fennhatóság alatt élő magyarság helyzete nem felel meg azoknak a nagy erkölcsi követelményeknek, melyeket az Egyesült Nemzetek Szövetségének alapokmánya a békés együttélés rendező elveiként megjelölt. És ha a nemzetek közötti békét őszintén akarjuk elindítani, úgy gondolom, a kibontakozás útját abban az irányban kell keresnünk." (Márton Áron levele Petru Groza miniszterelnökhöz, 1946. január 28.)

Márton Áron logikáját életművéből jól ismerjük. Közösségekben gondolkodik. És szüntelenül bővíti a kört. A kicsitől a nagy felé. Család, iskola, falu, város, kisebbségi népközösség, egész nemzet. És persze Európa, meg az emberiség is. Ökumenikus szellem? Vallásban — nem tudom. Emberségben — igen. Egyetemes, a lelki összetartozás jegyében. Erdélyt sem kisajátítani akarja. Egy nemzetnek, az ott élő három közül. Hanem közössé akarja tenni. Mindhárom nemzetnek, amely oda született. Gyönyörű emberi-nemzeti magatartás. Egyszerre zár és nyit. Zár. Mert szorosabbra kell vonni a köteléket a kisebbségi sorsban. Nyit. Mert nem maradhat magára utaltan a kisebbségi sorsban. És szót emel, ha veszélyt lát. Mint magyar értelmiségi, mint katolikus főpap.

Erdemes elmélkedni a példázaton. Nem felső rétegen, a kisebbségi sorson. Azt mindenki érti. Sokan úgy vélik, csak ők igazán. Inkább mélyebb rétegen, a záráson-nyitáson. Azt kevesen értik. Olykor úgy látni, alig néhányan. Pedig „sorskérdés” a javából. A magyarság nem bír el több öncsonkító kirekesztést. Területelszakítás, háborús veszteség, holokauszt, '45-ös, '56-os diaszpóra után. Csak együtt lehet megállni a viharosan mozgó történelemben. Körülzárva, ahogy Márton Áron tette a kisebbségi sorsban. De kinyitva, mindenkit beleértve, ahogy Márton Áron tette a kisebbségi sorsban. E zárást-nyitást bizonyította, amikor szólt az üldözöttekért. '44-ben magyar zsidókért. '46-ban kisebbségi magyarokért. Tudta: az magyar, aki vállalja e kultúrát és történelmet. Eleven paradigma. A katolicizmus kezébe letéve. Megtarthatja-folytathatja. Elejtheti-elfelejtheti.

És még egy dilettáns megjegyzés. Olvasom a II. Vatikáni zsinat tanításait. A nem keresztény vallásokról, vallásszabadságról, ökumenizmusról. Megérteni vélek egy tendenciát. A katolicizmus nem a kereszténység egyetlen lehetséges formája. A kereszténység nem a vallásosság egyetlen lehetséges formája. Meghosszabbíthatom? A vallásosság nem a jó erkölcs egyetlen lehetséges alapja? A vallásosság nem az igaz emberség egyetlen lehetséges alapja? Remélem, igen. Azt hiszem, valami ilyesmi lehet Sík Sándor, Apor Vilmos és Márton Áron üzenete.

Úgy vélem, önkényes példázataim jelzik az irányt. Igenlően és tagadóan is. Erre igen, arra nem. Még ha a tagadásra nem is mondok példázatot. Talán összefoglalható katolicizmuseszményem kompetenciája. Közösségépítés egyetemes alapon; tiltakozás minden megkülönböztetés ellen; szociális munka az összes eselettnék; pasztoráció a tolerancia jegyében; nemzeti gondolat a befogadásra figyelve; és ökumené sokféle értelemben. És mindez persze — katolicizmusról van szó! — a szeretet bázisán. Mert másként nem lehet. Levonnék három következtetést.

Nehéz a múlt az egyház mögött, és nem könnyű a jövő. Remélem, nem semmit sem tanult és semmit sem felejtett. Hanem sokat tanult, és sokat felejtett.

Hiszem, sokat tanulva, sokat felejtve, az égi-szellemi hatalmat választja. Nem a földi-politikait. Sokan kínálják az utóbbit is. Remélem, elutasítja.

És csak annyi eszközt kíván, ami ehhez kell. A lelkek kormányzásához. Valaha szétverték régi közösségeit. Most nem ver szét új közösségeket.

Tehát toleráns, szelíd katolicizmusra gondolok. Nem kombattáns, keményre. Erkölcsei normák rendíthetetlenül békés órére. Ahogy a Nostra Aetate fogalmazza:

„Nem könyöröghetünk pedig Istenhez, mindnyájunk Atyjához mindaddig, amíg Isten képmására teremtett emberekkel szemben megtagadjuk a testvéries magatartást. Az embernek az Istenhez mint Atyához való viszonya, meg az embernek az emberekhez mint testvéreihez való viszonya szorosan összetartozik; a szentírás is kimondja: „Aki nem szeret, nem ismeri Istent.”

P. GÁBOR MÓZES

Hol a választóvonal?

Kicsit szomorúan gondolok a közelgő karácsonyra, amikor anyagi és szellemi lehetőségeinket kimerítve emlékezetessé akarjuk tenni a szeretet ünnepét. És minden igyekezetünk ellenére fáradtan, csalódottan ismét levonjuk magunkban a tanulságot: a kevesebb több lehetett volna. A legjobb lenne elfelejteni a kötelező ajándékokat, és csupán azok fesztelen közelségét kellene keresni, akiket a legjobban szeretünk családon belül és kívül. És felül. Mert ünnepelni mégiscsak Isten közelében lehet. Profán ünnepeink éppen önélküle üresek és groteszkek. Mint cseppben a tenger, úgy jelenik meg a karácsonyban is a világ megújulásra való vágya és képtelensége.

A mai magyar társadalom a lezajlott történelmi változások viszonylagos sikere ellenére sem került ki kríziséből. Nem azért, mert még nem tudtunk elég külföldi tőkét csábítani gazdaságunkba, vagy nincs elég szellemi kapacitásunk radikálisabb politikai változásokra. Ami valóban *összeköt bennünket*, az a mindennütt tapasztalható erkölcsi krízis, melyből csak együttesen kerülhetünk ki. Aki egyedül próbálkozna ezzel, és megfeledkezne bajban lévő honfitársairól, lelkiismeretében bizonyára meghallaná Isten számonkérő szavát: Hol van Ábel, a te testvéred? A cserbenhagyás bűne ugyanis csak néhány fokozatban különbözik a legsúlyosabbtól.

A közös erkölcsi válságból tehát közösen kell kijutnunk, mégha nem is kötelező mindenkinek egyetlen kitérés kísérlet mögé fősorakoznia. Éppen az fog *elválasztani bennünket*, hogy ki mennyire érzékeli a lelkét fenyegető veszélyt, és érzékel-e ilyet egyáltalán, valamint, hogy elfogad-e kockázatos megoldást, vagy visszariad minden áldozattól. Konkrétan arról van szó, hogy egyének és társadalmak megújulása nem lehet formális változás. Nem címerek, fölíratok és szólamok cseréje, mely a lényegét nem érinti. Politikai hatalmat át lehet menteni gazdaságiba vagy fordítva, még rendszerváltással is áltathatjuk magunkat, csak hogy az eredmény éppoly hiteltelen és kiábrándító marad, mintha mi sem történt volna. Amint erről a lábukkal szavazó választópolgárok meggyőződtek.

Az erkölcsileg hiteles változások a lényegét érintik. Hasonlatosak a régi korok bűnbánatra indító, önmagukkal szégyenkezve és fájdalommal szembenező tisztulási folyamatához, mely a vereségeket erkölcsi győzelemmé tudta átminősíteni. Mert az ősök elsősorban önmagukat győzték le, és nem egymással számoltak le. Sajnos, ma leginkább a *tisztulás hiányzik*, mert materializált korunk nem tud

különbséget tenni szavak és szavak között. Kellemesen hangzó ígéretekre még mindig szívesebben odafigyelünk, mint kegyetlen, lelkiismeretet fölkaravó ítéletekre. Nincs már katharizis, mert nehezebb letenni múltbéli tévedéseinket, mint megmagyarázni azok racionalitását. Az ilyen mosakodástól azonban még senki sem lett tisztább. Csak tetteink igazolhatnák, és azok is csak idővel, hogy valami döntően megváltozott bennünk. „Teremjeteik hát megtéréshez illő gyümölcsöket.”

Bár fölösleges lenne zajos és látványos boszorkányüldözést rendezni, amint semmilyen üldözés nem érte el célját, — a szerencsevadászoknak se adjon a társadalom pótlólagos hiteleket. Ha nem állnak vagy állíttatnak félre, hogy saját maguk és mindannyiunk érdekében magukba szálljanak, soha nem kaphatnak fölmentést tévedéseik alól. Tetteik következményei követni fogják őket, mint az árnyék, és csak az isteni megbocsátás fényében tűnhetnek el. Emberileg pedig csupán a kíméletlen (ön)kritika választhatja le egyéniségükhöz nőtt, de fölösleges terheiket. Itt húzódik az a határ, melyen túl az erkölcsi megújulás egyáltalán szóba jöhet.

A tisztulás az *egyházat* sem kerülheti el. Téves lenne azt hinni, hogy mivel túlélte a kommunizmust, egyszer s mindenkorra legyőzte az ateizmust is. Az elmúlt 40 év rajta sem múlt el nyomtalanul, arcán megsokasodtak a ráncok. Ne vigasztalja, hogy lassan kétezzer éves lesz, mert a mai egyházak még a háború előtti keresztény kurzussal sem azonosulhatnak, nemhogy az előző korok egyre szakrálisabb szemléletét vagy az ősegyház radikális teokráciáját örökölték volna. A legnagyobb főpapi segédlettel sem állítható vissza, szerencsére, az a társadalmi kereszténység, mely egykor mindössze annyit jelentett, hogy valaki nem zsidónak született, de már szó sem volt Krisztus átminősítő követéséről. Ma viszont pontosan az utóbbi dönti el, hogy az egyház játszhat-e még pozitív szerepet egy pluralista társadalomban. Tud-e annyira igazat és mást mondani, hogy a föld sója és a világ világossága legyen. A profán világ ugyan már nálunk sem ateista, csupán nyíltan imádja a pénzt, az élvezeteket és a hatalmat, de azért komoly vagy komolytalan formában föltámadt az asztrológia, a mágia, megjelentek eddig ismeretlen vagy lenézett vallások. A keményen könnyű zene leple alatt egy egész generációt roncsolva terjed a kereszténységgel szándékosan ellentétes sátánizmus. És mindezzel szemben tehetetlenül áll a langyos, polgári kereszténység.

Ebben a helyzetben a Vigilia körkérdései már legalábbis időszerűtlenek. A mai magyar társadalomban a legfőbb választóvonal ugyanis nem a hívők és a nemhívők között húzódik, hanem a tisztességesek és a tisztességtelenek között, más szóval az erkölcsi tisztulásban résztvevők és az erkölcsi érzékkel nem rendelkezők között. Az utóbbiaknak nincs mit megbánniuk, lelkiismeretükre nem lehet apellálni, és úgy tesznek, mint akik azért nem mosakszanak, mert mindig tisztának tartják magukat. Az egyháznak kellene a leginkább tudnia, — hiszen évszázadokon át tanította — hogy csak erkölcsi megtisztulás után következhet be a lelki megvilágosodás, a hitbeli kérdésekben való helyes állásfoglalás.

Azután, vajon bele kell-e illeszkednie az egyháznak egy pluralista társadalomba? Eddig ugyan mindenféle társadalomba beleilleszkedett, még a szocialistába is, azonban a hierarchia csökkenő részesedése a hatalomból, valamint a társadalom fokozódó közömbösödése ma már értelmetlenné teszi e tendencia továbbvitelét. A vallás iránt ugyan időnként fölébred a gyöngye érdeklődés, de inkább radikális visszatérésre, igaz *re-volúcióra* lenne szükség a kereszténység

államegyháziságot megelőző, társadalom- és önkritikus magatartásához. A rossz következetes és prófétikus elutasítása természetesen nem hálás és kockázatmentes társadalmi feladat, mindazonáltal csak másodrendű Isten elfelejtett országának a legfőbb javához képest.'

Az egyház csak a teokrácia eredeti fölfogásában, Isten közvetlen uralmának bemutatásában találhat magára és küldetésére. Ha nem ezt adja a világnak, hanem be akar abba illeszkedni, akkor elveszti létének értelmét, és a példázatbeli só sótlanná és haszontalanná válik. Továbbá, Isten uralmának és igazságosságának megjelenítésétől vagy meg nem jelenítésétől függ, hogy mit adhat a demokrácia az egyháznak. Az igazi teokráciának nyilván semmit. Egy taktikázó, politikus kereszténységnek azonban nagy kísértés, hogy a vallásilag befolyásolható tömegek hátán ismét hatalomhoz jusson. Korunk nagy demokratikus személyvesztése, a döntésre képtelenek hamis döntésekre kényszerítése, természetesen nem legitimál semmilyen hatalmat. A nálunk is növekvő kiábrándulás azonban megteremtheti valami sokkal jobbnak az igényét. Ennek alapján akár az egyház is megfogalmazhatná azt a teokráciát, melynek képviselőjét a világban eredetileg ő vállalta.

Teljesen igaz a Vigilia föltételezése, hogy az erkölcsi-emberi újjászületés terén „alighanem a helyes kérdések sincsenek még megfogalmazva”. Szerencsére, minden hívők közötti megosztottság és zavar ellenére, a válasz már meg van fogalmazva.

SZABÓ MAGDA

Az emberek tetszése

Minden körkérdésre kívánt válasz adásakor elfog a természetes félelem, a tőlem voltaképpen idegen műfajban dolgozó kétsége, el tudom-e végezni a feladatot úgy, ahogy szeretném: szépiró vagyok, üzeneteim majdnem rejtjelesek a próza sorai közt, a körkérdés direkt fogalmazást igényel. De Isten talán megadja nekem ha nem is a Háromkirályok bölcsességét, de a csordapásztorok alázatát. Alázat nélkül ne dolgozzék az író, különben megcsalja a szemmértéke.

Szívesen elkerülném az evidenciákat, de lehetetlen: nyilván nem az én felfedezésem, hogy a hit nem egyike a keresztelő kellékeinek, nem jár együtt a szer-tartással. A hit Isten ajándéka, egyfajta kegyelem, aki megkapta, naponta köszönje meg, mert oszlopot nyert megroskadó háta mögé, az oroszlán fogai közt a megnyíló ég bizonyosságát, a temetéseken elhangzó biztatás lélegzetével, szíve verésével hitelesített szövegét, amelyben egyik felekezet azt ígéri a síró családtagoknak, hogy eltávozott kedvesük aznap már az egykor nyomorúságos sorsú Lázárral együtt figyeli az új dimenziók titkait, a másik meg belekiáltja a frissen ásott gödörbe, hogy immár nincsen szíve félelmére, hogy megnézze sírja fenekét, mert tudja Krisztus révén, mi válik a holtak porából. Igen, a hit kegyelem, s hiánya nem bűn; személyes veszteség, az érintett tragédiája, akkor is, ha az saját hit nélküli létét egyfajta filozófiának tekinti és a tény negatívumát pozitívumként érzékeli. A hívő nem büszkélkedhetik azzal, amit Istentől kapott, és kárhozatra sem küldheti gondolatban tüstént azt, aki háta mögül hiányzik a

támasz: Isten mérlege csillagok között mér, élt már közöttünk ateista, aki olyan természetességgel gyakorolta a hívők számára isteni parancsolatok által előírt kötelességeket, mint a legigazabb keresztény, s láttunk már napi gyónó-áldozó, vagy bibliáját percenként felnyitó egyháztagot, aki vallásosságáról önmaga se sejtette, hogy egyfajta beidegzés, megszokás, formalizmus, de mélység, kiterjedés és a nélkül a gyermeki bizalom nélkül, amely segítségével kétely és aggodalom megszűnik, s a lélek a hazatalált gyermek boldog természetességével megtalálja helyét a szentek egyességében.

Hívó-hitetlen, ilyen meg olyan, más-más felségjellel temploma tornyán vagy éppen, mert nem hisz, gyülekezeti hely nélkül: valamiben mégiscsak egyek vagyunk mi, közös nemzet-édesanyánk gyermekei: magyarok. Ami elvált, kisebb fajsúlyú, mint ami összeköt, kényes kérdéseink Isten tenyerében, megoldatja velünk, amikor akarja, az Égnek mennyei a munkaterve. A középkorból mindenestre kiségitett bennünket a végre véglegesnek ígérkező tolerancia: Bocskai úr, ha feltámadna, legalább akkorát csodálkoznék ökumenikus világunkon, mint Kassa hajdani katolikus püspöke a Kassai Vértanúk korában, de mert a félelmes indulatok mögött mindkét oldalon rosszul értelmezett istenhít állt, nyilván tudomásul vennék, hogy ezentúl Isten gondokozik helyettünk, aki mégiscsak legjobban tudja, múlhatik-e testvér mivoltunk átélése dogmatikai vagy liturgiai ellentéteken, hiszen a teológia e szent lányai zsinatokon születtek. Egy bizonyos, odáig eljutottunk, hogy nem képzeljük azt: Pázmány kardinális elfeledkezett saját vallásáról, mikor Bethlen Gáborral nem azt vitatta, ugyan Erdély fejedelme miért nem éli át az ő hitével azonos módon a transsubstantiatiót, sem azt, hogy Bethlen kálvinista vallásának pajzsán támadt repedés, mert nem próbálta Magyarország primását meggyőzni arról, a praedestinatio értelmében fogantatásunk percében eldőlt már üdvözülésünk vagy kárhozatra jutásunk. Ma már oly világosan látjuk, mi történhetett, mi történt: egy politikai válsághelyzetben két nem egyforma gyakorlat szerint, de istenhívó férfi egymásra nézett és egyszerre mondták ki a nehézségeken átívelő híd lehetőségének és a túlélés reményének nemzeti- hieratikus alapszavait: édes hazánk. Ha ez a szellemi szövetségkötés nem volt abban az időben európai pillanat, akkor Árpád át se kelt a Vereckei-hágón és Szent István fel se vette a keresztséget.

Nem féltém az Egyházat a pluralizmusban, több okból nem teszem. Nem először van ilyen helyzetben, s mindenkori magatartási modellje azt mutatja, hogy természetesen nem hibahányad nélkül, nem olykor mártírok, hitvallók élete felajánlásával, de előbb-utóbb sikerült a legjobb korszellemnek megfelelő egyensúly-helyzetet biztosítani, és sosem cáfolt rá az Aranyszájúra, aki megfogalmazásában mindig *fulget*, bármi momentán veszedelem fordulna is ellene. Hogyan félhetném a demokráciában, amikor éppen adni akar? A marxizmus nem fogalmaztatott és nem tanított hit- és erkölcsant, most az Egyházra vár, pontosabban az Egyházakra, hogy pótolják ezt a hiányt, és a tektonikus mozgások lecsendesülése után átadják az állampolgároknak az emberi együttélés normatív szabályait, a Hegyi Beszéd univerzális, felekezeten kívüliek zavart, tanácstalan, boldogtalan szívének is gyógyszer felismeréseit, a Miatyánknak, ha valaki mást, többet vonakodnék elfogadni belőle, hát a mindennapi kenyér kérő vagy a baj elhárítását óhajtó mondatait és a Tízparancsolat kívánalmainak zömét, melyek teljesítésére a vallástalan is világnézete sérülése nélkül vállalkozhatik, sőt vállalkoznia kell, ha tiszteli országa törvényes rendjét. Az állam csak megköszönheti, ha egykor majd funkcióba kerülő polgárai már a gyerekkortól

kezdve tudják, hogy ölni tilos, hogy az öregek tisztelete nem szentimentális frázis, hanem a jövő biztosítéka azok tapasztalatainak felhasználásával, akik életük folyamán hol áldozók, hol áldozatok voltak, vagy hogy nem érdemes aprópénzre vagy mocsokra váltani a szerelmet, hogy a hűség nem ábránd, és egy valóban morális bázisú társadalomban senki se tesz hazug tanúbizonyságot, nem indít látszatpereket, és a lopás köztörvényes bűntett. E normák vállalásához igazán nem kell még valamelyik felekezet tagjának se lenni, csak olyan magyarnak, aki felméri állampolgársága etikai követelményeit, és nemcsak kapni kíván az országtól, de adni is a nemzetnek.

Ádvent van, mindjárt itt az ünnep, hadd küldjek ajándékot: az Aquinói imáját. Nem a teljes szöveget, csak azt a részt, amelyről úgy érzem, elmondhatja az is, aki nem él hitben, talán segít oszlatni a homályt. „Csak azon iparkodjam, hogy kedves legyek előtted, ha mindjárt az emberek tetszésétől fosztatnám is meg.” Ezt a mondatot küldöm a Vigilia munkatársainak és olvasóinak, aki hívó, olvassa úgy, hogy az „iparkodjam” szó után gondolja azt: Istenem, aki nem kapta meg a hit kegyelmét, pótolja annak a nevével, aki szentségét ő se vonhatja kétségbe, pótolja azzal: Magyarország. Mert mindig ott buktunk térdre, ahol nem Istent vagy az Országot figyeltük, hanem az emberek tetszését. Mindegy, mi miatt, hol gyávaságból, hol haszonlesésből, hol érdekből, de csak ez volt a fontos: az emberek tetszése. És az Istené? És a hazánké, az egyetlen platformé, amely minden pártnak közös kincse, ahol egyazon erdő fájából ácsolnak bölcsőt és koporsót?

TORDAI ZÁDOR

Lemondó vallásosság

Három kérdésre 4-5 oldalon válaszolni legfeljebb kijelentésekkel lehet.

Olyan kérdésekről van azonban szó, amelyek a pluralizmus elvében összefonódnak egymással, és ezért össze is lehet őket fogni. Amit meg is kell tenni, mert ha nem ugyanaz a gyakorlat valósulna meg a három említett területen, akkor azok hitelüket veszítik. Ha az egyházon belül nincs terük és létjogosultságuk különbségeknek, sőt akár ellentétéknek is, akkor sem az ökumenizmus, sem a társadalmi, politikai és eszmei pluralizmus vállalása nem lehet őszinte. Minden vallás egyben erkölcsi követelményvilág is, aminek akkor van hitele és értéke, ha az, aki követelményeket állít fel, önmagára is alkalmazza őket. Koherencia és harmónia kell legyen a között, ahogy az egyház a pluralizmust elfogadja és értéknek tartja, és aköz, ahogy azt minden szinten és területen érvényesíti.

A három kérdés együttes felvetése azonban azért is tetszik nekem, mert reflexív gondolkodásra készítet. Ma ugyanis nagy szükség van arra, hogy minden alapos megfontolást és a következmények minden gondos mérlegelését önmagára visszavezető értelmezés egészítsen ki. Mégpedig azért, mert a közelmúltbeli változások nem kialakult mozgásoknak és mozgalmaknak nyitottak utat, hanem sokféle és egészükben átláthatatlan lehetőségeket teremtettek.

A felvetett kérdések reflexív összefogását továbbá megkönnyíti az is, hogy mindet egy alapvető alternatíva szerint rendezhetjük el.

Bevallom, hogy nem szeretem az alternatívákban való gondolkodást, mert az akkor is torzíva egyszerűsít, amikor az különben nem indokolt. Mégsem tudok most ellenállni annak, hogy a hívők és így az egyház előtt álló akut választási lehetőségeket ne két alapvető történelmi törekvés szerint rendezzem el. Az emlékeim késztetnek erre, nekik pedig nehéz észérvek nevében ellenállni.

Márpedig emlékeim szerint kétféle érzéssel gondolok ma is azokra a papokra, akikkel az elmúlt évtizedekben találkoztam. Spontán ellenszenvet váltott ki bennem mindenki, akiben valamiféle prepotenciát éreztem meg, és nagy rokonszenvet, akiknek az életét a hit erejében bízó kereszténység hatotta át. Szerények voltak magabiztos hitükben, meg voltak győződve, hogy a hatalomtól, a vagyontól megfosztott, vagy arról lemondó vallásosság a legtisztább. Igazuk volt, hisz minden más hívőnél jobban ellenálltak az elnyomás torzító hatásainak. Nem fogadtak el semmilyen megalázó vagy tisztátlan kompromisszumot sem. Őket állítottam ellentétbe azokkal, akik a hitük szerint — vagy az egyház által — választott célokat a mindenkori hatalom segítségével kívánták elérni. Meg azokkal, akik a hatalommal hasonló, hatalmi gondolkodás szerint álltak szemben.

Érthető, ha nyugtalanít minden jel, ami a hatalmi gondolkodás megújulására vagy éppen terjedésére utal. Ezek nemcsak a demokratikus fejlődést gátolhatják, hanem veszélyeztetik a vallási élet tisztaságát.

Nem azért, mert megkérdőjeleznék az egyházak és az állam szétválasztott létét, hanem mert ezt az általánosan elfogadott elvet részletekben sértik meg. És akadályozzák a kiegyensúlyozott fejlődést: zavaró konfliktusok teremtésével. Márpedig nem kétséges, hogy vannak, akik hitükből fakadó elképzeléseiket az állam segítségével szeretnék megvalósítani. A kísértést az is erősíti, hogy elnyomás által teremtett megfosztottságot és kizártságot kell megszüntetni. Viszont ugyanezért kellene jól megválasztani a módszereket, jól meggondolni a kívánt változások jellegét és legfőképpen azok mértékét.

Kísért a múlt eltörlésének vágya is. Mert múltját senki sem tudja könnyen felmérni és megítélni. Vonzóbb a restauráció ábrándja — mintha bármit is lehetne meg-nem történné tenni. Visszaállítani sem lehet semmit: ilyen kísérlet csak új hatalmak kialakulását hozhatja.

Mindkét kísértés erejét az adja, hogy az elmúlt időkben az emberek többsége vagy egyszerre elfogadta az akkori viszonyokat (tehát gyakorlatban támogatta azokat), és szemben is állt velük (tehát gyengítette őket), vagy előbb nyíltan szervezte, majd aztán ugyanilyen nyíltan küzdött ellenük. Ezzel a múlttal szemben ezért semmilyen egyértelmű és világos magatartás sem lehet — kevés, végletes esettől eltekintve — hiteles.

Nincs groteszkebb, mint győzelmet kiáltani ajándékba kapott szabadságban.

Politika és erkölcs általában nem szokott összeférni egymással, vannak azonban idők és helyzetek, amikor szükség van a kettő összekapcsolására. Megszokott politikai formákból nehéz erkölcsi követelmények érvényesítése nélkül kibontakozni. Ezenkívül vannak a pluralista demokratizmus kialakulásának sajátos erkölcsi követelményei is. Vannak végül lehetőségek, amelyek a helyzetből következnek.

A helyzethez pedig hozzátartozik az, hogy a mai politikai viszonyok alapvető átalakulásban vannak, amelyeket csak a legjobb esetben lehet demokratizálódási folyamatnak nevezni. Ugyanakkor az egyház alapjaiban is és életformáiban is történelmi módon megállapodott rendet alkot. Az egyház éppen ilyenként aktív szerepet játszhat ezekben a demokratizálódási folyamatokban. Ez azt jelenti,

hogy tőle függ, milyen helyzetet alakít ki: magának is. Történelmileg kialakult tény az is, hogy a magyar társadalom pluralisztikus. Ez jellemzi különben a vallások helyzetét is.

Ezekből is következik, hogy az egyház annyit várhat a demokráciától, amennyit annak kialakulása érdekében tesz, vagyis amennyit maga ad. Ha sokat segít, sokat várhat, ha helyesen segít, jót várhat. Ellenkező esetben csökkenni fog tekintélye, nem szilárdul meg a helyzete, és olyan konfliktusok jöhetnek létre, amelyek árthatnak a vallási életnek.

Amennyire ez igaz, annyira igaz az is, hogy a magyar állampolitika hagyományhoz hozzátartozik a vallási szervezetekkel — régebben a katolikus egyházzal — való összefonódás. Nem csoda, ha újraélesztésének vágya is kísért. Az ilyen kísérleteket azonban nemcsak a demokratikus fejlődés szenvedné meg, hanem rossz hatásuk lenne az egyház jövőjére is. Ezek ellen pedig az egyház tehet a legtöbbet.

A kísértések nagyok a politika világában is. Ennek az egyik oka az, hogy a demokratizálódás mai szakaszában minden párt bizonytalan. Egyiknek sincs még szilárd társadalmi háttere, támasza. Mind megpróbálnak — jellegüknek megfelelő formákban és elveik szerint — valamilyen tömegbázist kialakítani. (Régi a kifejezés, de a magatartás is az.) Ezért hivatkoznak annyian és oly inszisztensen a kereszténységre is. Csakhogy e hivatkozások tartalma egyáltalán nincs tisztázva. Annak a kísértésnek sem tudnak sokan ellenállni, hogy akcióikba valamilyen módon bevonják az egyházat.

Márpedig nem jó, ha — például — egy sokvallású és egyben laikus társadalomban állami, vagy állami jellegű eseményeken misét celebrálnak. Ez ugyanis részleges politikai érdek eszközévé tenné a vallást, a hitet és legfőképpen az egyházat. Főként, ha az utóbbi ezt megengedi.

Úgy vélem, hogy ez olyan terület, ahol az egyház gyakorlatban sokat tud a tisztulás érdekében tenni.

De még fontosabb ennél, amit általában tehet az eszmei tisztázás terén.

Tisztázni kellene — például — a keresztény értékek fogalmának tartalmát. Enélkül nem lehetne azokat érvényesíteni és minden hivatkozás elvesztené hitelét. Tisztázni kellene továbbá a kereszténység szerepét annak kialakulásában, amit ma Európának nevezünk. Itt is sok a felületes hivatkozás, és különösen furcsa Európának a keresztény értékekkel való azonosítása. Pedig egyszerű tény, hogy amit európai értékeknek szokás nevezni, az részben tágabb, részben pedig szűkebb kört alkot, mint amit kereszténynek lehet mondani. Ahogy az is történelmi tény, hogy a pluralizmus és a demokrácia a laikus társadalom értékei.

E nagyon szükséges eszmei tisztázásban pedig nagy szerepe lehet és kell legyen az egyháznak, köztük a katolikusnak is.

„Orvosság kell a betegnek...”

A beteg gyógyulása az önvizsgálattal, a kritikus szembenézéssel kezdődik. Tele vagyunk a múltra vonatkozó illúziókkal. A történelmi táblaképfestészet is segítette kialakulását: *Vajk megkeresztelése, Szent István felajánlja a koronát*. Az irodalom egy része is táplálta ezeket a jelzőket: Szent István országa, Magyarok Nagyasszonya, Kereszténység védőbástyája. Balgaság lenne tagadni a kereszténység beépülését, jelenlétét a magyarság történetében, művészetében, jelentőségét múltunkban. Veres Péter szokta mondani: A „Tebenned bízunk eleitől fogva” és a „Boldogasszony anyánk” többet tettek a magyarság megmaradásáért, megóvásáért, mint az ilyen-olyan zsoldosseregek, nemesi insurgensek, kötéllal fogott, verbuvált katonák. De ugyanekkora balgaság lenne nem látni, hogy a Duna-Tisza táján a kereszténység ezer év alatt sem eresztette elég mélyre gyökereit, a magyarság nagy tömegeiből hiányzott a spirituális élmény, a személyes és bensőséges hitet jobbára a külsőséges megnyilatkozások, a barokk pompa, a látványos körmenetek, a búcsújárás, az egyesületi élet stb. pótolta. A feudális társadalomban az egyházak is a feudalizmus jegyeit viselték magukon. Ezt terhelte tovább az elmúlt negyvenöt év. Az alkotmány szavakban kimondta az egyház és az állam szétválasztását, de soha nem volt kor Magyarországon, amikor egyház és állam jobban összefonódott volna, amikor az egyház valósággal az állam és intézményei, erőszakszervezetei járszalagjára lett volna fölfűzve. Ekkor meg az igazolódott, amiről Illyés Gyula beszélt: ahol zsarnokság van, ott mindenütt zsarnokság van, ott „zsarnokság szól /lázból, harangozásból, /a papból, kinek gyónol, /a prédikációból, /templom, parlament, kánpad:/ megannyi színpad...” A felszínes vallásosság könnyen váltott formát: a nyakban viselt kereszt helyett pártjelvény került a gomblyukba, az úrnapi körmenet zászlóit a május elsejei felvonuláson körbehordozott „ikonok” váltották föl a kezekben, a gyónás, a bűnbánat, a kiengesztelődés helyére az elvtársi kritika és önkritika lépett. Mindemellát évtizedekig alig burkolt egyházüldözés folyt. A papok elfogytak, az egyházak előregedtek. Most kezdődhetne valami más. De most is mintha a kereszténység látható — sőt látványos — arca kerülne előtérbe: az egyházi műemlékek renoválása, a kiállítások, a templomszentelés a határmenti faluban, a daru beemeli a harangot a toronyba, a püspök megáldja a szőlősgazdák boroshordóit. Tudom, a lélek átalakulása, a belső nemesedés, a kiengesztelődés, a megbocsátás, a lélek megváltoztatására tett erőfeszítés kevésbé látványos, de az a fontosabb. S ennek feltétele az illúziókkal való leszámolás. Be kell látnunk, a magyar múltban nem gyökeresedett meg eléggé a kereszténység. A magyar társadalom nagy részéből hiányzik a keresztény értékrend. A keresztény elvek magas igényeket támasztanak az emberekkel szemben. A vallásosságban a mai Magyarországon is megvan a külsőségesség veszélye. Hit és meggyőződés helyett sok a pótselekvés. A vallásos igény gyakran a különféle pótzterek, üdvtanok, életmegváltó receptek, lelki kurzusok iránti érdeklődésben nyilvánkozik meg, csapódik le és kompenzálódik.

Németh László *Széchenyi*-drámájában a gróftól döblingi otthonában két vendég keresi föl. Babarczy alezredes, az agent provocateur és Lonovics érsek. Babarczy kemény, pergő lépésekkel távozik. Lonovics a grófhhoz fordul: „Elég szo-

morú, hogy köztünk, magyarok közt, annyi a Babarczy... Én nem Világos miatt esek kétségbe a magyarságon, hanem a Babarczyak nagy száma miatt..." Széchenyi válasza: „Fordítsa meg a dolgot. Amelyik népnek ilyen a történelme, ott a Babarczyaknak el kell szaporodniuk.”

Tekintsük a dialógust példázatnak esetünkre: Nem az a szomorú, hogy nálunk sok a látszat-keresztény, a gyengehitű, a köpönyegforgató. A nagyobb baj az, hogy „amelyik népnek ilyen a történelme”, ott gyakori a meg hasonlítás, mély a fásultság, a rosszkedv, a gyanakvás, az árulás.

A jövő? A remény képei? Az újjászületés lehetőségei? Tragikus derű tölt el. A magyarországi egyházak történetében sok a tragédia, a meg hasonlítás, a belső ellentét, a megosztottság, de „a visszametszett fa újra kizöldül”: mindig maradt erő a folytatásra, a megújulásra, a fölemelkedésre. Ez — szerintem — csak akkor jár sikerrel, ha *nem* az intézmények, a hatalom, a reneszánsz pompa visszaszerzése felől közelítjük meg a kérdést (persze ezekre a keretekre is szükség van a működéshez bizonyos mértékig), hanem akkor, ha a megújulást belülről, az egyén, a személyes istenhit, az ima felől szorgalmazzuk. Érthető, hogy megosztottság van ott, ahol egy püspököt reneszánsz pompakedveléséért, s csak jó bora és jó konyhája miatt dicsérnek. Taszító, ha az aulából tegező stílusban érkező levélre a hasonló hangon, hasonló megszólítással válaszoló papot rendreutasítják. Nehezen értem meg, ha egy magát kereszténynek mondó ember sérelmeit ápolja, s nem tud megbocsátani, felejtetni. Legtöbb reményem a fiatalokban és az értelmiségiekben van. Vagy úgy is mondhatnám: a fiatal értelmiségiekben. Az elmúlt negyvenöt év leginkább az ő kiválasztódásukat, önszerveződésüket, szerepvállalásukat akadályozta meg. Az ellenség tudta, hogy a fa gyökerére kell a fejszét tenni. A legkeményebben a papképzésre, az ifjúsági csoportokra és a velük foglalkozókra sújtott le. Legerőteljesebben az ő szerepvállalásukat akadályozta a társadalomban. Most aztán, amikor lehetőség nyílna megszólalásukra, kevés helyen látjuk őket. Az értelmiség mintaadó szerepét a társadalom előtt — jobb esetben — a liberális önérvényesülést hirdető „szabadgondolkodók”, rosszabb esetben az élvezetvallást hirdető, cinikus fiatalok képviselik. Triumfálás, tömeghatás, uralkodás helyett a minőség, az igényesség, az értéktisztelet szerezhethet a keresztény elveknek megbecsülést, elismerést és rokonszenvet egy pluralista társadalom nem-keresztény rétegei (tömege?) előtt.

A legtöbb eredményt a különféle keresztény egyházak találkozásában, kapcsolatában, testvériségében látom. Akkor nőttek föl, amikor a hitoktatásban még jelentős szerepet kapott az apologetika, a tanításban a felekezeteket elválasztó különbségek kiemelése. Pápista, lóformátus, lutyi-mutyi — ezekkel a jelzőkkel illette a diáknyelv (s nemcsak a diáknyelv) a más felekezeteit. De teher alatt nő a pálma, s a közös teher közelebb hozta egymáshoz azokat, akik a közös súly alatt nyögtek. Aztán jött a második vatikáni zsinat, s a hangsúly az összekötő szálakra, a közös elvekre, az azonosságra és a rokonságra tevődött. Diákoromban csaknem eretnekségnek véltem (persze akkor sem volt az) egy református templomba belépni; Cs. Szabó László koporsója fölött két keresztény felekezet papja imádkozott, amikor Sárospatakon eltemették. Fél évszázaddal ezelőtt a zsoldáréneklést még amolyan „protestáns dolognak” tartottam; életem egyik legnagyobb élménye volt, amikor néhány évvel ezelőtt a burgenlandi szórványmagyarság körében, egy református istentisztelet alkalmával az Úr asztala mellől beszélhettem a gyülekezetnek — én, a „pápista” — a magyar nyelv, a magyar irodalom megtartó erejéről.

Egy dalmáciai kisváros templomában láttam néhány éve: amikor a horvát nemzeti nyelvű misében a szertartás ahhoz a helyhez ért, ami magyar nyelven így hangzott: „engesztelődjétek ki szívből egymás iránt”, a padban álló emberek kezét nyújtottak egymásnak. Azóta ez nálunk is számos helyen szokássá vált. A jelképeknek annyi értelmük és értékük van, amennyi megvalósul belőlük. A kézfogás is jelkép; „nem bot és vászon, hanem zászló” — ahogy Kosztolányi mondja más vonatkozásban. A világ azt kérdezi: valódi közösség-e a hívők közössége, vagy csak a megszokás, a külsőség tartja össze őket? Ugyanazzal az egymás iránti részvétlenséggel jönnek-e ki a templomból egy mise, egy istentisztelet résztvevői, mint ahogy kitódul egy film nézőközönsége a moziból? — a nem hívők erre kíváncsiak.

Zavarban vagyok... Végigolvastam, amit eddig írtam. Igaz, kérésre, de mégis csak úgy beszéltem, mint egy orvos, aki mind a baj, a betegség ismeretében, mind az orvosság, a gyógyszer birtokában van. Hogy a kérdésekre magam is jobbra csak újabb kérdések megfogalmazásával tudtam válaszolni, talán sejteti kétségeimet, bizonytalanságomat, aggályaimat. Ugyanakkor egyházam — és a magyarországi egyházak — erejét, életképességét, a kiút megtalálását, a remény megalapozottságát talán az mutatja a legjobban, ha a kényes kérdésekre, a történelmi kihívásra a gyarló válaszokat is igénylik, meghallgatják és mérlegelik.

WESSELY ANNA

Megmérettetés

Nem sodort válságba, de feszengő rosszkedvvel töltött el az az új keletű felismerés, hogy a vallással kapcsolatban megváltozott hazai közfelfogás engem, aki nem vagyok hívő, sajnálatos kisebbség tagjaként tart számon. Nem a kisebbségi helyzet zavart, hanem a besoroltság; az, hogy ez a csoport-hovatartozás nem a magam választásának az eredménye, hanem „csak úgy” megtörtént velem. Nem vagyok ateista, nem érzem, hogy a hit dolgában olyan volna álláspontom, amelyet védelmeznem, igazolnom kellene. Érzelmi és értelmi életemben kétségkívül nincs meg — de nem hiányzik — mindaz, amit a hit, a kultusz, a megszentelt hagyomány támasza és a hozzájuk kapcsolódó egzisztenciális remény jelent.

A kísérletező szakmák zsargonjával élve, a kontrollcsoport-hoz tartozom tehát, amelyet — ismétlem — nem valamilyen közös vonás avat csoporttá, hanem a vizsgálódás rá nézve külsődleges szempontja.

A *Vigilia* megtisztelő felkérésére lehetetlen nem válaszolnom, de lehetetlen bármit is mondanom azokról a kérdésekről, amelyekben egyszerűen tudatlan vagyok. Szakmai érdeklődésemnél fogva jobban ismerem a közép- és kora újkori egyház szervezetét és gondolkodásmódját, mint a mai. S mint kívülállónak nem az én dolgom az egyház bírálata. Végül egy utolsó szabadkozás: Talán vannak, akik ismerik „a mai magyar társadalmat” és felelősséggel nyilatkozhatnak róla; nem tartozom közéjük, bár szociológiával is foglalkozom és jól-rosszul sok és sokféle polgártársamat ismerem.

Az előző mondat avitt szóhasználata nem véletlen. A velünk együtt élőkről való gondolkodásnak azt a szintjét próbálja megnevezni, amely az embertársak,

felebarátok egyetemessége és a statisztikailag leírt népesség vagy az igazgatási döntések tárgyát képező lakosság között húzódik, s ahol hazánkban nemcsak magyarok kapnak helyet. Sőt, ha a jelenlegi népvándorlás erősödik, akkor meg lehet, hogy a magyarok aránya idővel csökken Magyarországi népességében. Ez nem aggasztó a polgártársak közösségében — ami a demokrácia. De visszataszító és félelmetes indulatokat szokott kelteni a kiszolgáltatott, tehetetlenségükkel küszködő alattvalókban, a *jogaikat és kötelességeiket* nem ismerő polgároknak. A társadalomról való mai közgondolkodás sajátos aszimmetriája, hogy a jogokat és a kötelességeket szinte csak az egyének és az állam kapcsolatában tartja számon: az egyént megillető emberi jogokat és az állammal szembeni állampolgári kötelezettségeket. Mintha minden újszülött az állammal — és csak az állammal — kötött volna eltartási szerződést! Szeretnék egy „Vannak-e emberi kötelességeink?” című könyvet olvasni, mely amellel érvelne, hogy a méltatlan körülmények közt élők, a megbántottak és a szenvedők segíteni nem jól felfogott önérték, nem is jótékonyosság, hanem emberi kötelesség. Talán nem megalapozatlan remény, hogy az egyházak az emberi kötelességek kánonjának megértésével hozzájárulnak majd ahhoz, hogy az emberek demokratikus társadalmakban akarjanak és tanuljanak meg együtt élni.

A demokratikus együttélés nyitottságot, egymás meghallgatásának és megértésének a fáradságát, a saját tévedhetőség tudatát, egyezségekre kész jóindulatot követel minden résztvevőtől. A világnézeti tolerancia a modern állam nélkülözhetetlen szervezési elve, de nem szükségképp emberi erény (Ad notam: állam és egyház elválasztása). Hiszen a meggyőződést érzelmileg is igenelt, igaznak tudott vélekedések alkotják, s mi más bizonyíthatná egy állítás igazságát, mint hogy érvényességéről feltehetően minden, a racionális érvek kényszerét elismerő ember meggyőzhető, — s nemcsak az amúgyis hasonló gondolkodásúak. Az eszmék zsbivására, ahol mindenki fújja, amit jónak lát, s az egyetlen, önmagában helyes, általános szabály az, hogy nem tapasztathatja be senkinek a száját — a végtelen közöny és nem a demokratikus érzület világa. Vonzóbb, egyszerűen emberibb az a szektás, aki felém fordul és hadarva téríteni próbál, miközben együtt állunk sort a gyógyszerárban, mint az a pap, aki úgy tartja tiszteletben a lelkiismereti szabadságomat, hogy beszélgetésünk során tapintatosan kerül a vallás kérdéseit, noha hite szerint rám, mondjuk, kárhozat vár.

Mindezzel az egyház és a pluralista társadalom viszonyát firtató kérdéshez próbáltam közelebb kerülni. A pluralizmus kifejezést a politikai divatok hullámvérése dobta a felszínre mint a diktatórikus rend elmosódott ellenképét. Nem könnyű értelmezni. Persze, hogy sokrétű, plurális a modern társadalom: számtalan csoportból — csupa kisebbségből — áll. De mi a pluralizmus? Az adottságot az elv rangjára emelő szómágia terméke? Vagy az egyes kisebbségek koalícióiból létrejövő, mindenkori többség belenyugvása abba, hogy a többség még nem az összesség? Mi, vagy ki volna pluralista? Az áruház, melynek kínálata igyekszik elébemenni minden gazdasági és kulturális réteg igényeinek? Vagy az ember, aki nem osztja saját nézetét? Nem tudom, mit tesz az, „pluralista társadalom”. Talán ezért sem értem az egyház társadalmi *beilleszkedésének* a problémáját. Hiszen az egyházak a társadalom különböző vallási közösségeinek létező intézményei. A társadalomban vannak. Sőt, a rendszerváltás során olykor úgy tűnt, szinte nem is maradt rajtuk kívül más, általánosan elismert tekintélyt élvező intézmény. Különben aligha gyülekeztek volna (például Balatonlelén) a közigaz-

gatási határok újrajzolását — a községi önállóságot — követelő aktivisták a plébániatemplomban, s nem a tanácsházán, a vendéglőben vagy a főtéren.

A főtér, az agora vitatkozó, tanácskozó szelleme, az önkifejezés igénye és a megbeszélés képessége sajnos nem tartozik kultúránk jellegzetes vonásai közé. Olaszországi ösztöndíjasként rendszeres templombajáró lettem. Hallgattam a prédikációkat, gyűjtöttem a szórólapokat a közös könyörgések szövegével, mert lenyűgözött az az árnyalt fogalmiság, amellyel érzelmekről, vágyakról és bűntudatról szóltak. Ugyanezzel a kifejezőkészséggel találkoztam lépten-nyomon, a legkülönbözőbb embereknél. Irigylésre méltó verbális és érzelmi kultúrájukat a katolikus egyház munkájával magyaráztam. Feltevésemet vitatta az a történész, Carlo Ginzburg, akivel erről a benyomásomról beszélgettünk. Ő ezt a megnyilatkozási képességet az agora demokratikus hagyományaiból eredeztette. A történeti kérdésben ezek után nem merek állást foglalni, abban mégis bizonyos vagyok, hogy az egyháznak a hívek mindennapjaival törődő figyelme áttörhetné azt a kommunikációképtelenséget, ami a demokratizálódás egyik akadály, s amelyért nyelvhasználatunk igénytelensége is felelős.

Karácsonykor ne kötözködjünk. Csak egyetlen példát hoznék arra, hogyan választja el a közlés szándékát a megértés igyekezetétől a feltartóztathatatlanul hömpölygő „új rizsa”. Az MSZMP vezető tisztségviselői, mielőtt még feloszlatták volna a pártjukat, egyre több „népfrontosnak” hitt gesztust tettek. Piros-fehér-zöldbe vágták magukat és szívesen halásztak elő bibliai veretű kifejezéseket őszinteségük hitelesítésére. Így hozták forgalomba a „megmérettetés” hamis pénzét. Ilyen szó ugyanis nincs, csak megmérés, megmértetés, amely utóbbi múlt időben: „megmértett”. A megmértetést megúsztuk, a „megmérettetés” viszont annál vígabban terjed, s nem kerülte ki azokat sem, akik hivatalból a bibliai nyelv avatott ismerői.

II. János Pál pápa és Roger testvér